

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

30 maart 1966

51e jaargang, no. 2535

verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.



COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

Drs. R. Iwema:

Een halve eeuw dagelijks
werk 343

Drs. P. G. Ridder:

La ronde 344

Prof. Mr. W. J. Slagter:

Nogmaals staking en sta-
kingsrecht 346

P. Krug:

Techniek, economische groei
en maatschappelijke ontwik-
keling (II) 349

Prof. Dr. P. Frantzen:

De economische expansie in
België sedert 1957 353

Prof. Dr. Ir. H. G. van Beusekom:

Het rentebeleid en de woning-
huren 356

Prof. Dr. C. D. Jongman:

Geld- en kapitaalmarkt 358

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Een halve eeuw dagelijks werk

OM een indruk te krijgen hoe de Nederlanders in de loop van deze eeuw hun dagelijks brood verdiend hebben, is in tabel 1 de samenstelling van de beroepsbevolking van „fin de siècle” tot „space-age” in cijfers gebracht.

Dat reeds in 1909 industrie en ambacht, met 34 pCt., een groter beslag op de beroepsbevolking legden dan de landbouw, met 29 pCt., betekent niet dat Nederland vóór de eerste wereldoorlog al een industrieland was, zoals het Verenigd Koninkrijk en België. Het grootste deel van deze 34 pCt. valt namelijk vermoedelijk aan het ambacht toe. Het is niet eenvoudig om industrie en ambacht altijd scherp van elkaar te scheiden. Een groot aantal factoren speelt hierbij een rol, zoals het aantal werkzame personen per bedrijf, de omvang van de markt, de mate van arbeidsdeling, het gebruik van handenarbeid of machines, de deelneming aan het produktieproces door de eigenaar van de onderneming enz. Wanneer we, zoals vaak wordt gedaan, alleen ondernemingen met 10 of meer werkzame personen tot de industrie rekenen valt het bovengenoemde percentage uiteen in 19 pCt. ambacht en 15 pCt. industrie. Vergelijking van dit laatste percentage met het aandeel van de landbouw in de actieve bevolking ten bedrage van 29 pCt., laat zien dat ons land vóór de eerste wereldoorlog nog veeleer een landbouw- dan een industrieland moet worden genoemd. In de periode tussen de beide wereldoorlogen kwam hieraan echter een einde. Omstreeks het midden van die periode, in 1930, toen het aandeel van industrie en ambacht in de beroepsbevolking was opgelopen tot 38 pCt., bedroeg dat van de „echte” industrie reeds 24 pCt., terwijl de landbouw zijn aandeel tot 21 pCt. zag teruglopen.

De beschouwde periode in haar geheel overziende, constateren we een voortdurende stijging van het aandeel van industrie en ambacht, van de handel en van de dienstverlenende bedrijven en de overheid, ten koste van de landbouw en het huispersoneel. De stijging van het aandeel van industrie en ambacht in de actieve bevolking is overigens de resultante van een aanzienlijke daling van het aandeel van het ambacht en een nog sterkere toename van dat van de industrie. Het eerder genoemde criterium hanterende, vinden we een daling van het aandeel van het ambacht in de beroepsbevolking van 19 pCt. in 1909 via 14 pCt. in 1930 en 6 pCt. in 1950 tot 5 pCt. in 1962, terwijl dat van de industrie over dezelfde periode toenam van 15 pCt. via 24 pCt. en 35 pCt. tot 37 pCt. In deze verschuiving van ambacht naar industrie uit zich de concentratietendens in de industriële produktie, waarvan tabel 2 een wat vollediger beeld geeft. Ondanks deze voortdurende concentratie wordt de industriële arbeidsmarkt nog steeds beheerst door het klein- en middenbedrijf, hetgeen in tabel 3 tot uitdrukking komt.

De hier signaleerde verschuivingen in de samenstelling van de beroepsbevolking, voornamelijk neerkomend op een uittocht uit landbouw, ambacht en huiselijke diensten, zijn begeleidingsverschijnselen van technische vooruitgang en welvaartsstijging en als zodanig uiteraard geenszins een typisch Nederlands verschijnsel. Van 1930 op 1947 was deze structurele ontwikkeling, althans voor zover het de verschuiving van landbouw naar industrie betreft, zoals tabel 1 laat zien, in Nederland gestagneerd. De oorzaken daarvan zijn niet ver te zoeken. Tussen deze jaren werd Nederland immers, afhankelijk als het is van de internationale handel, zwaar getroffen door de grote depressie, die bovendien als gevolg van de late devaluatie van de gulden voor ons land uitzonderlijk lang werd gerekt¹⁾, spoedig gevolgd door de tweede wereldoorlog, die wederom niet bepaald aan ons land

→

voorbijging. Van 1947 op 1950 zette de ontwikkeling zich echter, zoals eveneens uit tabel 1 blijkt, in versneld tempo voort.

TABEL 1.

Procentuele verdeling van de beroepsbevolking over de bedrijfstakken

	1909	1930	1947	1950	1964
Industrie en ambacht	34	38	38	41	43
Landbouw	29	21	20	16	9
Handel	11	13	13	13	15
Bank- en verzekeringswezen.	1	2	2	2	2
Vervoer, verkeer en communicatie	8	9	9	9	9
Huiselijke diensten	10	8	5	5	2
Overige diensten	7	9	13	14	20
Totaal	100	100	100	100	100

Bron: C.B.S. en C.P.B.

TABEL 2.

Procentuele verdeling van de industriële bevolking over de ondernemingen naar grootteklasse, 1909-1962

ondernemingen met:	1909	1930	1951	1962
minder dan 10 werknemers	55	37	14	11
10 tot 50 werknemers	15	19	19	19
50 of meer werknemers	30	44	67	70
totaal	100	100	100	100

Bron: C.B.S.

TABEL 3.

Procentuele verdeling van de industriële beroepsbevolking over de ondernemingen naar grootteklasse, in 1962

ondernemingen met:		
minder dan 10 werknemers	11	
10 tot 50 werknemers	19	
(totaal kleinindustrie)		(30)
50 tot 500 werknemers	34	
(totaal middelgrote industrie)		(34)
500 tot 1.000 werknemers	11	
mèer dan 1.000 werknemers	25	
(totaal grootindustrie)		(36)
totaal industrie en ambacht	100	(100)

Bron: C.B.S.

Ten slotte is het wellicht interessant ons — in het licht van de in 1951 gestarte industrialisatiepolitiek — af te vragen of de ontwikkeling sinds 1950 een breuk in die van vóór de oorlog betekent. Tabel 1 leert dat zulks geenszins het geval is: de naoorlogse ontwikkeling blijkt louter een continuering van de vooroorlogse trend te zijn. Voor de slechte verstaander zij hier onverwijld aan toegevoegd dat met deze constatering het nut van de gevoerde industrialisatiepolitiek natuurlijk niet wordt bestreden. Deze politiek heeft echter kennelijk niet tot gevolg gehad dat ons land na 1950 in versneld tempo is gaan industrialiseren. We zouden eerder kunnen zeggen dat de verschuiving naar de industrie in deze periode wat is afgezwakt, ten behoeve van die naar de handel en de dienstensector. Zolang laatstgenoemde bezigheden nog zoveel schoner en in het algemeen ook minder luidruchtig zijn, kunnen we daar in ons dichtbevolkte landje nog gelukkig mee zijn ook!

N.E.I.

R. IWEMA.

¹⁾ Wanneer ik de uitlating van Prof. Oud in de N.R.C. van 3 februari jl. goed heb begrepen, werd de devaluatie uitgesteld tot praktisch alle parlementsleden geacht mochten worden de onvermijdelijkheid ervan in te zien.

La ronde

Een merkwaardige ontwikkeling

WANNEER men zijn gedachte laat gaan over de hier te lande na de oorlog gevoerde loonpolitiek wordt men als vanzelf getroffen door de merkwaardige ontwikkeling die zij heeft doorgemaakt.

Een eerste opvallend punt is dat de grondslag van het naoorlogse loonbeleid steeds is geweest het fameuze Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen 1945. Daarbij gaat het om een stuk noodwetgeving van direct na de oorlog, dat, hoewel aangepast op sommige onderdelen bij wet van 20 juni 1963 (Stbl. 267), nog altijd van kracht is. Het zal moeilijk zijn een ander stuk noodwetgeving op sociaal-economisch terrein te vinden dat in de praktische politiek een zo belangrijke rol heeft gespeeld en een zo lang leven beschoren is geweest. Er is omstreeks 1961 wel een voorontwerp voor een nieuwe arbeidsvoorwaardenwet geweest, maar dat heeft het niet verder gebracht dan het embryonale stadium.

Begonnen is met een systeem van een volledig geleide loonvorming. De ontwikkeling van de lonen vond plaats volgens het patroon van periodiek toegekende loonronden. Veelal betekenden deze loonronden een reële verbetering van de positie der loontrekkenden. Een enkele maal — 1951 en 1956 — werd echter besloten tot een bestedingsbeperking. Hierbij speelden door de S.-E.R. uitgebrachte adviezen een belangrijke rol. De technische uitvoering geschiedde doordat het College van Rijksbemiddelaars binnen het kader van door de Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid gegeven algemene aanwijzingen richtlijnen vaststelde met betrekking tot de regeling van lonen en andere arbeidsvoorwaarden (B.B.A. 1945, art. 16 oud). Daarnaast gold een dwingende goedkeuring van nieuwe collectieve arbeidsovereenkomsten en wijziging van bestaande c.a.o.'s door het College (art. 14 oud). De Stichting van de Arbeid moest daarbij als verplichte adviesinstantie worden ingeschakeld (art. 19 oud).

Deze gang van zaken duurde tot 1959. Toen trad — tijdens het bewind van de heer Roolvink als Staatssecretaris van Sociale Zaken — de fase in werking van de gedifferentieerde loonpolitiek. In deze fase werd afgestapt van het patroon van de periodieke loonronden en werd gepoogd de ontwikkeling van de lonen te koppelen aan de maatstaf van de bedrijfstaksgewijze produktiviteitsontwikkeling. De geleide loonpolitiek bleef bestaan; alleen het richtsnoer werd gewijzigd.

Deze wijziging van loonsysteem kon worden geëffectueerd op basis van het B.B.A. 1945. Alleen kreeg nu de positie van de overheid meer accent: de wijze waarop het gedifferentieerde loonbeleid technisch moest worden uitgevoerd, werd vastgelegd in een gedetailleerde Aanwijzing van het College van Rijksbemiddelaars (31 juli 1959), later nog eens gevolgd door een Nadere verduidelijking van enkele punten van de Aanwijzing (5 oktober 1959). Ook de positie van de Stichting kreeg meer reliëf: zij moest zich tezamen met het C.B.S. in duizend bochten wringen om de c.a.o.-voorstellen

van het bedrijfsleven te passen in het door Staatssecretaris Roolvink gegeven schema.

De fase van de gedifferentieerde loonpolitiek kan wellicht het beste worden gekarakteriseerd als een laatste groeistap in de ontwikkeling van het bedrijfsleven naar volwassenheid op het gebied van de loonvorming. De roep om het dragen van de eigen verantwoordelijkheid door het bedrijfsleven bij de loonvorming werd steeds sterker. Een voorbeeld hiervan was het advies van de S.-E.R. van 6 juli 1962. Het leidende thema was, dat de verantwoordelijkheid voor de loonvorming primair in handen diende te worden gelegd van het georganiseerde bedrijfsleven. Het resultaat is geweest een nieuw loonsysteem dat weliswaar, evenals het eraan voorafgaande, een geleide loonvorming als uitgangspunt had, maar waarbij de controle kwam te berusten bij het georganiseerde bedrijfsleven zelf, belichaamd in de Stichting van de Arbeid.

Dit nieuwe systeem kreeg zijn gestalte bij de wet van 20 juni 1963, waarbij het B.B.A. 1945 werd gewijzigd. De meest karakteristieke wijziging was wel die van art. 14, lid 1, van het B.B.A. 1945. Dit ging nu luiden: c.a.o.'s — wijzigingen daaronder begrepen — behoeven, ten einde in werking te kunnen treden, de goedkeuring van de Stichting van de Arbeid. Met andere woorden: waar eerst het College van Rijksbemiddelaars als toetsend orgaan optrad, zou deze functie voortaan door de Stichting van de Arbeid worden vervuld. Dit betekende niet dat de rol van het College nu geheel was uitgespeeld. Het College kon, als het zich met de goedkeuring van een c.a.o. door de Stichting niet kon verenigen de Minister van Sociale Zaken adviseren bepalingen van de c.a.o. onverbindend te verklaren (art. 14a, lid 3 B.B.A.).

De Stichting werd dus het voornaamste toetsende orgaan voor de in de c.a.o.'s vervatte loonvoorstellen. Zij steunde bij deze arbeid op een, op basis van een in de halfjaarlijkse economische S.-E.R.-rapporten gegeven aanduiding voor de mogelijk geachte loonkostenstijging, in onderling overleg met de regering vastgestelde cijfermatige toetsingsnorm.

Naar achteraf kan worden geconstateerd, heeft dit systeem van loonvorming weinig kansen gekregen. De eerste de beste keer dat het zijn waarde in de praktijk moest bewijzen, werd het geconfronteerd met een loonontwikkeling welke in de wandeling de karakteristiek van „loonexplosie” heeft gekregen. M.a.w. het ging om een loonbeweging welke niet meer beheerst kon worden, ook niet door de overheid, maar zeker niet door een orgaan van het bedrijfsleven zelf, hetgeen de Stichting toch in feite is. Kan men van de Stichting verwachten in eigen vlees te snijden?

Een merkwaardige „weg terug”

DE gevolgen van deze ontwikkeling zijn niet uitgebleven. Zij gingen in twee richtingen. Wat de feitelijke loonontwikkeling betreft wilde men af van een loonvorming welke plaatsvond aan de hand van tevoren vastgestelde concrete normen. Deze normen bleken immers in de praktijk te veel achter de feiten aan te lopen. Wat het systeem van loonvorming betreft wilde men de verantwoordelijkheid van de loonontwikkeling niet langer bij de Stichting leggen. Opnieuw werd een en ander vastgelegd en uitgewerkt in een advies van de S.-E.R.: het advies van 12 november 1965 inzake de herziening van het loonpolitieke stelsel. En zie: hier begint zich een merkwaardige „weg terug” af te tekenen. De meerderheid van

de S.-E.R. was namelijk van oordeel dat een toetsing van de concrete loonontwikkeling nodig blijft, maar dat deze toetsing zou moeten geschieden door het College van Rijksbemiddelaars dat onder de supervisie van de centrale overheid als een „college van wijze mannen” zou moeten opereren. Een definitieve beslissing op dit punt is nog niet genomen. Daartoe zou opnieuw een wijziging van het B.B.A. 1945 nodig zijn. Wel is thans op grond van een arbitrale beslissing van de regering een tijdelijk overgangssysteem van kracht dat sterk gaat in de aangegeven richting.

Het zwaartepunt van de toetsing voor c.a.o.'s is verlegd van de Stichting van de Arbeid naar het College van Rijksbemiddelaars. De bepaling van het B.B.A. dat c.a.o.'s goedkeuring van de Stichting behoeven willen zij in werking kunnen treden blijft echter van kracht. Besloten is echter dat deze goedkeuring voortaan een zuiver formeel karakter zal dragen: zij wordt automatisch verleend na het verstrijken van de daarvoor gestelde termijnen. De toetsing — die een globaal karakter draagt — geschiedt thans door het College van Rijksbemiddelaars, dat de Minister van Sociale Zaken kan adviseren bepalingen van de c.a.o. onverbindend te verklaren.

Er is nog een tweede aspect op grond waarvan van een „weg terug” kan worden gesproken. In het S.-E.R.-advies van 12 november 1965 was er overeenstemming over dat het bedrijfsleven bij de concrete loonvorming over meer vrijheid dient te beschikken in die zin dat niet meer, voordat de loononderhandelingen in de bedrijfstakken een aanvang nemen, een cijfermatige aanduiding als toetsingsnorm voor de loonontwikkeling zal worden gegeven. De Minister van Sociale Zaken heeft echter tegen het eind van het vorig jaar de concrete uitspraak gedaan dat men in de gevarenzone komt, wanneer de loonkostenstijging in de c.a.o.'s gemiddeld de 6 à 7 pCt. overschrijdt.

Het gevolg van deze ontwikkeling is, dat het College van Rijksbemiddelaars thans de nieuw ingediende c.a.o.'s toetst op basis van de uitspraak van Minister Veldkamp. Ten aanzien van een zestal c.a.o.'s is reeds door het College van Rijksbemiddelaars aan de Minister van Sociale Zaken geadviseerd tot onverbindendverklaring over te gaan. Verscheidene andere c.a.o.'s staan op de nominatie om het zelfde lot te ondergaan. Wanneer de Minister het advies van het College opvolgt en tot onverbindendverklaring overgaat, wordt nog slechts een negatief effect bereikt, i.c. de ongewenst geachte loonverschillen zullen geen doorgang vinden. Een volgende stap zou echter kunnen zijn, dat bepaalde lonen dwingend worden voorgeschreven. Dit kan op grond van art. 12, lid 1, B.B.A., inhoudende dat het College van Rijksbemiddelaars ambtshalve, d.w.z. op eigen initiatief, regelingen van en in verband met de lonen en andere arbeidsvoorwaarden van werknemers bindend kan vaststellen.

Een andere mogelijkheid is de toepassing van art. 18b B.B.A., inhoudende dat, indien naar zijn oordeel het nemen van maatregelen t.a.v. de ontwikkeling voor loonkosten noodzakelijk is a) gelet op de feitelijke ontwikkeling van de loonkosten dan wel b) in het belang van de nationale economie, de Minister van Sociale Zaken bevoegd is een loonstop af te kondigen. Indien dit zou inhouden dat geen c.a.o. zal worden goedgekeurd die bijv. boven een loonstijging van 7 pCt. uitgaat dan zouden we in feite zijn teruggekeerd tot de beginperiode van de naoorlogse loonpolitiek, t.w. die van verplichte loonronden, zij het dat het niveau voor het stijgingspercentage wellicht wat hoger is geworden.

Nogmaals staking en stakingsrecht

Staking als juridisch en als maatschappelijk verschijnsel

MIJN artikel over staking en stakingsrecht in „E.-S.B.” van 16 februari 1966 behoeft, naar mij gebleken is, nog een kleine aanvulling, omdat er onder de niet-juridische lezers van „E.-S.B.” een misverstand kan ontstaan. Het juridische begrip staking valt namelijk allereerst samen met het maatschappelijk verschijnsel staking. Een staking van beoefenaars van vrije beroepen (bijv. artsen) of van kleine zelfstandigen (bijv. winkeliers) is maatschappelijk gezien wel een staking, maar is het juridisch niet, omdat de stakers niet in dienstverhouding staan of stonden.

Er is evenmin sprake van staking in juridische zin — met de daaraan eventueel verbonden sancties —, wanneer adspirant-werknemers weigeren op de aangeboden arbeidsvoorwaarden een arbeidsovereenkomst af te sluiten. Losse arbeiders en seizoenarbeiders kunnen collectief weigeren een arbeidsovereenkomst af te sluiten, zonder dat men van staking kan spreken. Men denke aan een weigering van haringvissers om op nieuwe door de reders voorgestelde arbeidsvoorwaarden aan te monstereën, of aan een collectieve weigering van losse seizoenarbeiders bij de Indonesische cultures kort voor de aanvang van de oogstcampagne ¹⁾.

Oneigenlijke staking

IN de derde plaats is er geen sprake van staking in juridische zin, indien werknemers collectief, met inachtneming van de opzeggingstermijn en de overige wettelijke bepalingen, de arbeidsovereenkomsten opzeggen en pas na het verstrijken van de opzeggingstermijnen hun werk neerleggen. In het laatste geval spreekt men wel van „oneigenlijke staking”, welk begrip door Bakels ²⁾ als volgt wordt gedefinieerd: „collectieve beëindiging van arbeidsovereenkomsten door regelmatige opzegging van de zijde van de betrokken individuele werknemers, echter met de bedoeling een nieuwe arbeidsovereenkomst aan te gaan zodra de gestelde eisen zijn ingewilligd”. Beide, oneigenlijke en eigenlijke staking, hebben hetzelfde doel. „Maar juridisch liggen beide figuren in een geheel ander vlak: in het geval van eigenlijke staking blijft de arbeidsovereenkomst intact en doet zich derhalve de vraag voor of het neerleggen van het werk al dan niet wanprestatie is, in het tweede beëindigt de werknemer om hem moverende redenen — redenen die in principe rechtens irrelevant zijn — de arbeidsovereenkomst en daarmee is juridisch gesproken geen probleem geschapen. Ik kan mij derhalve omtrent deze tweede vorm beperken tot de opmerking, dat zij onder de huidige buitengewone wetgeving bezwaarlijk zal kunnen worden toegepast, omdat art. 6 B.B.A. den werknemer verbiedt zonder toestemming van den Directeur van het Gewestelijk Arbeidsbureau de arbeidsovereenkomst te beëindigen” ³⁾.

¹⁾ Mr. A. Spruit: *Stakingsrecht*, diss. Groningen 1955, blz. 28. Vgl. ook Mr. J. Mannoury: „De Staking in de leer van de onrechtmatige daad”, *Sociaal Maandblad Arbeid*, 1958, blz. 741-742.

²⁾ Mr. H. L. Bakels: „Enige juridische en maatschappelijke aspecten van de stakingsvrijheid”, *N.J.B.*, 1960, blz. 623-624.

³⁾ Prof. Mr. P. W. Kamphuisen: *De collectieve en de individuele arbeidsovereenkomst*, 1956, blz. 161.

De schrijver herinnert in onderstaand artikel aan het onderscheid tussen een eigenlijke en een oneigenlijke staking, waardoor het juridisch begrip staking allereerst samenvalt met het maatschappelijk verschijnsel staking. In alle gevallen, waarin de arbeid wordt gestaakt, terwijl er hetzij nimmer een arbeidsovereenkomst heeft bestaan, hetzij nog niet bestaat, hetzij niet meer bestaat, is er geen sprake van een eigenlijke staking (in juridische zin), zodat er dan evenmin van wanprestatie kan worden gesproken en op grond daarvan ook geen rechtsmaatregelen mogelijk zijn.

Vervolgens ontwikkelt de schrijver de stelling, dat hetzelfde moet gelden — oneigenlijke staking, dus rechtsmaatregelen (behoudens in geval van boycot) onmogelijk —, indien de staking samenvalt met het einde van een looptijd van een C.A.O. Immers, een individuele arbeidsovereenkomst, waarop toepasselijk is een C.A.O., waarvan de looptijd is verstreken, voldoet niet langer aan art. 1356, 3° B.W. („bepaald onderwerp”), tenzij een voorziening is getroffen ter opvulling van de lacune.

Voordat de uitvoerige regeling van de arbeidsovereenkomst in 1907 in het B.W. werd opgenomen, kon de arbeidsovereenkomst door werkgever en werknemer zonder enige opzeggingstermijn te allen tijde worden beëindigd. Iedere staking viel toen dus samen met een collectieve opzegging van de arbeidsovereenkomst. Alle stakingen waren toen dus „oneigenlijke stakingen” en dus rechtens volkomen rechtmatig. In dit licht bezien wordt verklaarbaar het op het eerste oog merkwaardige feit, dat in 1907 de opneming van opzegtermijnen in de regeling van de arbeidsovereenkomst juist op fel verzet van de zijde van de S.D.A.P. stuitte. Terwijl het opnemen van opzegtermijnen (welke termijnen bij de wet van 17 december 1953 S. 619 nogmaals zijn verlengd) juist plaatsvond om de rechtspositie van de werknemers te versterken, werd toen tegen dit voorstel van socialistische zijde bezwaar gemaakt met de overweging, dat aldus in feite de stakingsvrijheid werd belemmerd ⁴⁾. Men ging dus kennelijk van de gedachte uit, dat de arbeid pas kon worden gestaakt, nadat door opzegging de rechtsband was geslaakt. Die gedachte is thans grondig verlaten. Met staking bedoelt men thans juist schorsing van de arbeidsprestatie ondanks handhaving van de arbeidsovereenkomst. Wanneer men aan de P.v.d.A. wel eens verwijt, dat deze, in vergelijking met de vooroorlogse S.D.A.P., aan revolutionair elan heeft ingeboet en is verburgerlijkt, dan moet men constateren, dat t.o.v. het stakingsverschijnsel een omgekeerde ontwikkeling kan worden geïsignaleerd.

In de drie hiervoor genoemde gevallen — waarin men wel van een maatschappelijk verschijnsel staking spreekt — is er geen sprake van „eigenlijke staking”, zodat ten deze (zolang er geen bijverschijnselen zijn, zoals hinderlijk posten enz.) noch van wanprestatie noch van uitlokking tot wanprestatie noch van onrechtmatige daad kan worden gesproken. Immers, er is *nimmer* een contractuele band

⁴⁾ Conclusie A. G. Loeff bij H.R. 15 januari 1960, N.J. 1960/84 (Panhonlibco-Arrest); Prof. Mr. P. Borst: „Vaagheden en in-consequenties in en om het stakingsrecht”, *Sociaal Maandblad Arbeid*, 1959, blz. 478.

geweest (eerste geval: staking van zelfstandigen), er is *nog geen* contractuele band (tweede geval: collectieve weigering om in dienst te treden), of er is *niet meer* een contractuele band (derde geval: collectieve opzegging van de arbeidsovereenkomsten met inachtneming van de opzegtermijnen enz.). Indien er geen contractuele band bestaat, kan men ook nimmer van wanprestatie spreken. Een kort geding tot nakoming zou in dergelijke gevallen dus absoluut onmogelijk zijn.

Staking bij afloop van een C.A.O.

DE vraag rijst thans, of aan deze trits nog een vierde geval kan worden toegevoegd, nl. het geval dat de staking uitbreekt op het moment, waarop een C.A.O. afloopt. Zoals men weet, wordt een C.A.O. doorgaans voor een bepaalde tijd afgesloten. De Wet op de C.A.O. verbiedt een C.A.O. met een langere looptijd dan vijf jaren. De wetgever was bevreesd, dat een C.A.O., voor al te lange tijd gesloten, eerder onrust zou brengen, indien de omstandigheden zich aanmerkelijk zouden wijzigen⁵⁾. Een collectieve arbeidsovereenkomst is geen arbeidsovereenkomst, maar een overeenkomst — doorgaans tussen een werkgeversorganisatie en een werknemersorganisatie — waarbij voornamelijk of uitsluitend worden geregeld arbeidsvoorwaarden, bij arbeidsovereenkomsten in acht te nemen (art. 1 lid 1 Wet op de C.A.O.). In iedere individuele arbeidsovereenkomst tussen één bepaalde werkgever en één bepaalde werknemer worden de in de C.A.O. geregelde arbeidsvoorwaarden door partijen of bij gebreke daarvan door de wetgever van toepassing verklaard. Deze individuele arbeidsovereenkomst wordt doorgaans voor onbepaalde tijd gesloten. In deze individuele arbeidsovereenkomst behoeven slechts enkele gegevens te zijn vastgesteld, zoals naam van werkgever en werknemer, datum van indiensttreding, functie waarin de werknemer zal worden aangesteld, en eventueel een verwijzing naar de loonschaal in de C.A.O. met vermelding van de schaal welke op de betrokken werknemer zal worden toegepast.

De rechtsband tussen de individuele werkgever en werknemer wordt dus bepaald door twee contracten: de individuele en de collectieve arbeidsovereenkomst. De eerste wordt voor onbepaalde tijd gesloten, de tweede voor een bepaalde tijd, bijv. één jaar. Eindigt de individuele arbeidsovereenkomst, wanneer de C.A.O. — waarnaar in de individuele arbeidsovereenkomst voor de nadere detaillering wordt verwezen — afloopt⁶⁾? Kamphuisen beantwoordt deze vraag ontkennend onder verwijzing naar twee oude uitspraken in uiteenlopende zin van de kantonrechter te Amsterdam⁷⁾:

⁵⁾ Prof. Mr. P. W. Kamphuisen, a.w., blz. 49.

⁶⁾ Waarbij ik ervan uitga, dat de C.A.O. niet stilzwijgend wordt verlengd, bijv. doordat uitdrukkelijk in de C.A.O. is bepaald, dat deze bij het verstrijken van de termijn eindigt: Vgl. Prof. Mr. P. W. Kamphuisen, a.w., blz. 49.

⁷⁾ Ktg. Amsterdam 21 febr. 1913, W. 9428 en Ktg. Amsterdam 28 juni 1913, W. 9486, beide betreffende dezelfde typografenstaking.

„Omtrent de invloed van het eindigen ener c.a.o. op de horizontale normen zegt onze wet niets. Wordt zij onmiddellijk vervangen door een andere, dan is de zaak eenvoudig: dan vangen de nieuwe normen onmiddellijk aan te werken. Komt er echter geen nieuwe c.a.o., dan ben ik van oordeel, dat de bestaande individuele arbeidsovereenkomsten ongewijzigd (dus met in acht nemen van de horizontale normen) blijven doorlopen, totdat werkgever en werknemer eventueel een andere regeling overeenkomen. Men kan m.i. niet aannemen, dat de individuele arbeidsovereenkomsten slechts zijn aangegaan voor de duur der c.a.o. De arbeidsovereenkomst is dus aangegaan voor onbepaalde tijd en blijft ongewijzigd doorlopen. Een andere oplossing is praktisch hoogst ongewenst en theoretisch geenszins noodzakelijk”⁸⁾.

Wellicht over het eerste maar in ieder geval over het laatste kan men van mening verschillen. Natuurlijk, een individuele arbeidsovereenkomst kan blijven doorlopen met handhaving van de toepasselijkverklaring van de bepalingen uit een C.A.O., die inmiddels is vervallen. Voor zover de Wet op de C.A.O., de Wet op het algemeen verbindend en het onverbindend verklaren van bepalingen ener C.A.O., en het B.B.A. niet in de weg staan, kan men zelfs reeds bij het *aangaan* van een individuele arbeidsovereenkomst verwijzen naar een vervallen C.A.O. Op dezelfde wijze kan men, als men daar aardigheid in heeft en zich overschrijfwerk wil besparen, een huurovereenkomst sluiten met toepasselijkverklaring van de bepalingen uit een huurcharter van 1492.

De vraag is echter, of dit een realistische zienswijze is. Wanneer in een individuele arbeidsovereenkomst voor het loon en de secundaire arbeidsvoorwaarden wordt verwezen naar een C.A.O. met een beperkte looptijd, dan kan men als bedoeling van partijen aanvaarden de handhaving van loon en verdere arbeidsvoorwaarden tijdens de looptijd van de C.A.O.⁹⁾ Na afloop van de looptijd van de C.A.O. zijn partijen weer vrij. Zijn de organisaties van werkgevers en werknemers niet tijdig vóór het einde van de C.A.O. tot overeenstemming gekomen omtrent de inhoud van een nieuwe C.A.O. maar hieromtrent nog in onderhandeling, dan kan men aannemen, dat het de bedoeling van individuele werkgever en werknemer is, dat in afwachting van het totstandkomen van een nieuwe C.A.O. de individuele arbeidsovereenkomst voorlopig op de oude voet wordt voortgezet, terwijl na het afsluiten van de nieuwe C.A.O. deze eventueel met terugwerkende kracht kan worden ingevoerd. Maar wanneer de onderhandelingen tussen de werkgevers- en de werknemersorganisaties zijn afgebroken, kan men niet als bedoeling van de individuele werkgever resp. werknemer, die lid zijn van bedoelde organisaties, aannemen, dat zij ook na het einde van de C.A.O. de individuele arbeidsovereenkomst op de oude voet willen voortzetten. Dit is een overtrekking van de individuele bereidheid om het werk voorlopig op de oude voet voort te zetten ondanks de duidelijk gebleken collectieve onwil om zulks te doen.

⁸⁾ Prof. Mr. P. W. Kamphuisen, a.w., blz. 33.

⁹⁾ Vandaar, dat in een C.A.O. de werknemersbonden zich soms verplichten om tijdens de looptijd van de C.A.O. niet tot staking op te roepen.

(I. M.)

 **N.V. SLAVENBURG'S BANK** 

Staking bij afloop C.A.O.: ook oneigenlijke staking?

DOCH er is meer. Indien men ervan mag uitgaan, dat een verwijzing in een individuele arbeidsovereenkomst naar een C.A.O. eindigt op het ogenblik, dat de C.A.O. afloopt (en men dus niet aanvaardt dat men in een individuele arbeidsovereenkomst, die voort onbepaalde tijd is aangegaan, blijft verwijzen naar een inmiddels vervallen C.A.O.), dan is na het wegvallen van deze verwijzing datgene wat er van de individuele overeenkomst nog over is, te weinig om dit in juridische zin als een overeenkomst te blijven beschouwen. Het is niet langer een arbeidsovereenkomst, omdat door het wegvallen van de verwijzing een essentieel onderdeel, nl. de bepaling van het loon (zie de definitie in art. 1637 a B.W.) komt te vervallen. Doch er is zelfs geen enkele overeenkomst meer overgebleven, omdat niet langer is voldaan aan de in art. 1356 B.W. gestelde eis, dat de overeenkomst „een bepaald onderwerp” moet bevatten. Bij gebreke van een bepaald onderwerp (de regeling van het loon en de verdere arbeidsovereenkomst) is er niet langer een rechtsgeldige overeenkomst.

Aanvaardt men deze zienswijze, dan is een staking, die samenvalt met het einde van de looptijd van een C.A.O., ook geen „eigenlijke staking”, doch een „oneigenlijke staking”: bij gebreke van een „bepaald onderwerp” in de zin van art. 1356 B.W., is er niet (meer) een rechtsgeldige overeenkomst; t.a.v. een nietige of niet bestaande overeenkomst is geen wanprestatie mogelijk. Met een kort geding kan derhalve niet worden opgetreden tegen een „staking”, die wordt uitgeroepen tegen het tijdstip, waarop de looptijd van een C.A.O. een einde neemt. Ook hier ontbreekt de contractuele band, waarop rechtsmaatregelen kunnen worden gebaseerd. De jurist, die — zolang hij niet een verpolitieke en dus verwaterde jurist is — er moeite mee heeft om de staking anders te zien als een niet als een komen van contractuele verplichtingen, zonder dat de arbeidsovereenkomst met inachtneming van de opzegtermijnen enz. is opgezegd (dus als wanprestatie, behoudens een rechtvaardigingsgrond), zal er geen moeite mee hebben het recht van de werknemer te erkennen om bij het — hier niet door opzegging maar door het niet langer voldoen aan art. 1356, 3e B.W., teweeg gebrachte — einde van een overeenkomst te weigeren een nieuwe aan te gaan, zolang de voorwaarden niet verbeterd zijn.

Wél blijft natuurlijk — los van de hier niet toepasselijke constructie, dat uitlokking tot wanprestatie een onrechtmatige daad oplevert — een actie uit onrechtmatige daad mogelijk tegen de werknemersorganisatie, die ertoe aanzet, dat collectief geweigerd wordt na het aflopen van de C.A.O. nieuwe individuele overeenkomsten te sluiten, indien en voor zover dit aanzetten te beschouwen is als

boycot. Dit laatste kan immers een onrechtmatige daad opleveren, indien aan bepaalde voorwaarden is voldaan (bijv. om de werkgever te bewegen tot prestaties, die in strijd zijn met wet of verdrag, zoals discriminatie¹⁰) tussen georganiseerde en niet-georganiseerde werknemers. Ook bij die constructie blijft echter een vordering tot nakoming met dwangsom tegen de individuele werknemers onmogelijk (immers tot nakoming van wat?; er is toch geen individuele overeenkomst meer).

Toont de beeldenaar van de medaille ons een niemandsland, waarin bij gebreke van een arbeidsverhouding na afloop van een C.A.O. geen rechtsmaatregelen (behoudens in de sterk sprekende gevallen van boycot) mogelijk zijn, de keerzijde van deze medaille is, dat alle individuele voor onbepaalde tijd gesloten arbeidsovereenkomsten, waarop toepasselijk zijn de bepalingen van een C.A.O. met een bepaalde looptijd, daardoor als het ware worden geconverteerd in arbeidsovereenkomsten voor een bepaalde tijd, zodat ook de werkgever op het tijdstip, waarop de C.A.O. afloopt, zich op het standpunt zou kunnen stellen, dat de werknemer niet langer in zijn dienst is. Een ontslagvergunning van de directeur van het G.A.B. is dan niet nodig.

Wil men deze en andere praktische bezwaren, waarvoor Kamphuisen blijkens bovenstaand citaat niet blind is geweest, vermijden, dan zijn — indien de hierboven ontwikkelde zienswijze juist is — twee oplossingen denkbaar:

1. In een C.A.O. wordt niet de bepaling opgenomen, dat bij het einde van de looptijd de C.A.O. een einde neemt, zodat automatische (stilzwijgende) verlenging op grond van de Wet op de C.A.O. mogelijk is (vgl. noot 6 hiervoor).

2. In iedere individuele arbeidsovereenkomst wordt de bepaling opgenomen, dat de toepasselijkverklaring van de C.A.O. in stand blijft ondanks het aflopen van de C.A.O., zolang deze niet door een nieuwe is vervangen.

Indien één van beide voorzieningen is getroffen, is een neerlegging van het werk ten tijde van de afloop van een C.A.O. een „eigenlijke” en niet een „oneigenlijke staking”.

Hoewel „E.-S.B.” niet de plaats is om juridische discussies uit te lokken, heb ik gemeend bovenstaande betwistbare stelling („Een individuele arbeidsovereenkomst, waarop toepasselijk is een C.A.O., waarvan de looptijd is verstreken, voldoet niet langer aan art. 1356, 3e B.W., tenzij een voorziening is getroffen ter opvulling van de lacune”) te dezer plaatse te mogen poneren als vervolg op het zuiver commentariërend artikel in „E.-S.B.” van 16 februari 1966. De niet-juristen onder de lezers van „E.-S.B.” dienen echter deze bijdrage dan ook niet te beschouwen als een min of meer zuivere weergave van het huidige geldende recht.

Rotterdam.

Prof. Mr. W. J. SLAGTER.

(I. M.)

WARMTE	TECHNIEK
BEUKERS	SCHIEDAM

¹⁰) Het is natuurlijk onjuist te beweren, dat door vergoeding van de vakbondscontributie juist reeds bestaande discriminatie zou worden opgeheven. Wanneer men het al juist acht hiervoor niet als maatstaf te nemen het bruto loon doch de wijze, waarop dit loon wordt besteed (hetgeen al onjuist is), dan dient men nog altijd consequent te zijn door de gehele positie van een wél en een niet-georganiseerde werknemer in de vergelijking te betrekken. Men krijgt dan naast elkaar twee werknemers, die — nadat de vakbondscontributie van de georganiseerde werknemer is vergoed — inderdaad netto (zelfs dit is niet waar, maar ik elimineer andere bestedingen, zoals contributies voor omroepvereniging, A.N.W.B., Rode Kruis, Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten, kerkelijke belastingen enz.) op hetzelfde bedrag uitkomen, maar die dan nog in zoverre van elkaar verschillen, dat de georganiseerde werknemer bovendien gratis bepaalde voordelen geniet, aan het lidmaatschap van een vakbond verbonden, en de niet-georganiseerde werknemer niet. Of zijn deze voordelen waardeloos?

In dit tweede en laatste deel van een artikel over de culturele en maatschappelijke achtergronden van het proces van economische en technische vooruitgang behandelt de schrijver: 1. de als gevolg van de technische ontwikkeling groeiende verantwoordelijkheden van de mens; 2. de verschillende factoren, die remmend werken op de ontwikkeling: menselijke (conservatisme), politieke (partij-ideologie) en maatschappelijke (India's kastenstelsel); 3. problemen rondom de toenemende specialisatie en de daardoor gecreëerde institutionele elites; 4. de rol van de communicatiemiddelen in het proces van meningsvorming in de moderne democratie, waardoor het statisch mens- en maatschappijbeeld van weleer is verdwenen en een toenemend besef van verantwoordelijkheid, zowel op het nationale als op het internationale vlak, is ontstaan.

Techniek, economische groei en maatschappelijke ontwikkeling

(II)*

Technische ontwikkeling: groei van verantwoordelijkheid

HET is duidelijk dat met de technische ontwikkeling ook de verantwoordelijkheden van de mens enorm zijn toegenomen. Om een simpel voorbeeld te geven: de verantwoordelijkheid van een treinbestuurder, van een waarnemer aan het radarapparaat, een vliegtuigpilot, ja zelfs van de hedendaagse automobilist is veel groter dan die van onze vissende Bataafse voorvaderen, de Middeleeuwse stedeling of de schipper van de trekschuit.

Hoe men overigens ook moge oordelen over wetenschap en techniek, het is een dwingende waarheid, dat deze wetenschap en techniek scheppingen zijn van de mens en dat men met deze scheppingen zal moeten leren leven. Mephistopheles zegt in Goethe's *Faust*: „Am Ende hängen wir doch ab von Kreaturen, die wir machten...”. Ongetwijfeld bepaalt de techniek in steeds sterkere mate ons leven. De zeer snelle ontwikkeling van deze techniek beïnvloedt het karakter van samenleving, van normen en tradities niet alleen in zeer belangrijke mate, het proces van veranderingen voltrekt zich ook steeds sneller. Een enkel voorbeeld wat de transportmogelijkheden betreft: de snelheid van vervoermiddelen was in het begin van de 19e eeuw nauwelijks groter dan ten tijde van de Pharao's of Julius Caesar. In een periode van tien jaar vinden nu meer veranderingen plaats dan vroeger in een eeuw, zodat men van een „versnelling van de geschiedenis” zou kunnen spreken, waarvan m.i. wetenschap en techniek de belangrijkste bepalende factoren zijn en waaraan voor een belangrijk deel de groeiende tegenstellingen tussen de generaties te wijten zijn. *Maar ook omgekeerd hebben bepaalde economische en militaire behoeften de wetenschappelijke en technische ontwikkeling gestimuleerd.* De bevolkingsgroei was voorts een belangrijke factor, die de industrialisatie bevorderde.

Het is duidelijk dat de techniek zich slechts kan ontwikkelen onder bepaalde maatschappelijk-culturele verhoudingen, die gunstige voorwaarden scheppen voor de technische en economische groei. Waar deze voorwaarden ontbreken, zoals in sommige onderontwikkelde gebieden, zal het technificatieproces op ernstige moeilijkheden stuiten. Max Weber heeft als basis voor de ontwikkeling van het moderne kapitalisme de „innerweltliche Askese” genoemd (ik zou in dit verband ook nog willen wijzen op de arbeids-

ethiek van de Middeleeuwse kloosters: „ora et labora”), maar het zijn m.i. bovenal factoren als initiatief, een individualistische ondernemingszin (de Engelse „merchant adventurers”), een „Faustische” kennisdrang, een min of meer utilitaristische opvatting van het doel van de wetenschap, onvrede met de bestaande orde, een streven naar verandering van ongunstige omstandigheden, een bepaald peil van volksoontwikkeling (boekdrukkunst!), verantwoordelijkheidsbesef, belangstelling voor natuur en materie in praktische en theoretische zin — men denke in dit verband wat Nederland betreft aan Leeghwater, Simon Stevin en Christiaan Huygens —, wellicht ook bepaalde technocratische utopieën, die een gunstige voedingsbodem vormen voor de ontwikkeling van techniek en economie.

Iets van deze „Westerse” ondernemingszin treft ons reeds bij de Grieken, de erfelers van onze Europese cultuur: men denke aan mythologische figuren als Prometheus, de „vooruitziende”, die het vuur (oorspronkelijk de belangrijkste energiebron) uit de hemel stal, Daedalus, de mythische voorloper van Leonardo da Vinci, zijn zoon Icarus, Jason, die men de eerste „kolonialist” zou kunnen noemen („het Gulden Vlies”), Heracles, het militaire genie, Odysseus, de avonturier, evenals Jason de voorloper van vele Europese ontdekkingsreizigers.

Wat het punt „belangstelling voor natuur en materie” betreft, moge ik wijzen op Jeffersons uitspraak: „The only thing, that matters is matter” en daartegenover het gebrek aan belangstelling voor technisch-natuurwetenschappelijk onderzoek in India, mede onder invloed van de daar heersende religieuze opvattingen, die een „Weltverneinend” karakter hadden. Wat de factoren „initiatief en individualistische ondernemingszin” aangaat, hier vormt Rusland een merkwaardig voorbeeld. Hier ontbrak het individualisme en ging het initiatief op economisch gebied (in het bijzonder de industrialisatie) sedert Peter de Grote voor een zeer belangrijk deel van de staat uit. Maar in beide gevallen, India en Rusland, was het ontbreken van deze stimulerende factoren debet aan de stagnatie op technisch en economisch gebied. Zimmerman schrijft over de economische groei:

* Het eerste deel van dit artikel werd afgedrukt in „E.-S.B.” van 16 maart 1966, blz. 297-300.

„Voorwaarde voor het met succes bekronen van een dergelijk proces is de aanwezigheid in een land van een groep mensen, die de mogelijkheid zien om door de groeisituatie heen te breken. Mensen dus met verbeeldingskracht, die daarnaast echter in het bezit zijn van genoeg politieke macht om het consumptiepeil te drukken en zodoende het algemene maatschappelijke veranderingsproces op gang te brengen dat nodig is om de stationaire (dat wil zeggen: de zich repeterende) economie om te zetten in een dynamische (dat wil zeggen: zich vernieuwende) economie. . . . Voor zover het de uiterlijke verschijningsvorm betreft werd het proces in Engeland in de achttiende eeuw voortgestuwd door puriteins ingestelde hogere inkomensgroepen, in Japan na 1868 door een groep militairen van lagere rang — de samurai — en in de Sovjet Unie na de revolutie door een groep hogere partijfunctionarissen. . . . Landen als Japan en de Sovjet Unie konden oorspronkelijk de in andere landen ontwikkelde technieken overnemen. Het feit echter, dat zij slaagden terwijl ontwikkelingspogingen in andere landen op niets uitliepen, moet worden toegeschreven aan de vastberadenheid, de wilskracht en de politieke macht van de dragers dezer vernieuwing. . . .”¹⁾

Remmende factoren

ER zijn uiteraard verschillende factoren, die de ontwikkeling remmen. Zeer vaak zijn dit menselijke factoren: conservatisme, trage aanpassing van de mens, maar ook politieke factoren en maatschappelijke instituties (men denke bijv. aan het kastenstelsel in India). Wat de politieke factoren betreft, moge ik wijzen op de remmende invloed van de partij-ideologie op de wetenschappelijke en technische ontwikkeling in de Sowjet-Unie. De partij-agronoom Lysenko remde jarenlang de vrije ontwikkeling van de Russische landbouwwetenschap; nieuwe economische inzichten kunnen slechts moeizaam in praktijk worden gebracht door de tegenkanting van hen, die in het experiment een gevaar zien voor de partijdogmata en voor de eigen positie. Meende Veblen in zijn tijd in Amerika in de „leisure-class” de belangrijkste remmende factor te zien, in de huidige Sowjet-Unie zijn het volgens Achminow²⁾ de vertegenwoordigers van het partij-apparaat en de ideologie die de ontwikkeling remmen en hierdoor in conflict komen met de managers, de technische intelligentia, welke laatsten nieuwe ideeën pogen te realiseren en hierdoor de „doodgravers van het communisme” worden. Achminow's these vindt steun in de ervaring, dat het rationalistische denken van de wetenschapsman, die meer gelooft in het experiment dan in het politieke dogma, op den duur de oude autoritaire verhoudingen ondermijnt. Tot eenzelfde conclusie komt G. Paloczi-Horvath³⁾. Ook hij voorziet een versterking van de positie van de technische intelligentia en een verzwakking van de invloed van de partij-ideologen. Opmerkelijk is de verzakelijking en rationalisering van het maatschappelijk leven, waar-

¹⁾ L. J. Zimmerman: *Arme en rijke landen*, 's-Gravenhage 1960, blz. 103. Interessant is in dit verband ook de visie van iemand uit de ontwikkelingslanden, nl. R. Ibrahim: *Industrialisation and culture* in „The Pakistan development review”, zomer 1965.

²⁾ H. Achminow: *Die Totengräber des Kommunismus*, Stuttgart 1964.

³⁾ G. Paloczi-Horvath: *Rebellion der Tatsachen. Die Zukunft Russlands und des Westens*, Frankfurt 1963 (Ned. vertaling: *Opstand der feiten*).

door oude stands- en machtsverhoudingen, berustend op irrationele gevoelsfactoren, op tradities en historische gebondenheden, steeds meer aan invloed inboeten. Oost en West naderen elkaar omdat de techniek in alle landen hetzelfde beeld vertoont, overal gelijke gedragspatronen vereist en oude tradities, verbonden met het agrarische verleden, doet verdwijnen. Wetenschap en techniek hebben een mondiaal karakter.

Industriële ontwikkeling kan op den duur voeren tot democratisering en meer individuele vrijheid, aangezien deze industriële ontwikkeling slechts mogelijk is bij een stijgend peil van onderwijs en geestelijke vorming. Friedrich List heeft er op gewezen, dat ook het omgekeerde waar is: meer politieke vrijheid betekent meer initiatief, meer ondernemingszin, hetgeen de economische groei ten goede komt. Het is te hopen dat men ook in de Sowjet-Unie tot dit inzicht komt. Enige tekenen wijzen hier reeds op, ook al maakt één zwaluw nog geen zomer. Opmerkelijk in dit verband zijn enkele uitlatingen in de *Prawda* in februari 1965 van A. Roemjantsew:

„Het is van belang te leren vrij baan te geven aan al het talentvolle en nuttige, en juist te steunen op die mensen, die niet in woorden, maar in de praktijk in staat zijn de maatschappelijke vooruitgang met succes te dienen. De maatschappij heeft er belang bij om van de geleerden een objectieve en waarheidgetrouwe informatie te ontvangen en geen overijde, ongemotiveerde conclusies ten gunste van deze of gene „conjuncturele overwegingen” Scheppende arbeid kan niet gestimuleerd worden door een bevel, het duldt geen staats-bureaucratische benadering, geen kleinzielige voogdij of reglementering. . . .”

Het is ongetwijfeld een verheugend perspectief, waarbij echter niet uit het oog moet worden verloren dat dit proces slechts zeer langzaam verloopt. Ook hier kan men spreken van een „cultural lag”⁴⁾. Voorts krijgt de maatschappij door het toenemend aantal nieuwe beroepen steeds meer een gedifferentieerd karakter. Hier vraagt een ander fenomeen onze aandacht, nl. de specialisatie.

Problemen rondom de toenemende specialisatie

Niemand kan meer, zoals Leibniz in de 17e eeuw, alle gebieden van wetenschap beheersen, niemand is zelfs meer in staat één tak van wetenschap volledig te beheersen. J. Robert Oppenheimer, de Amerikaanse atoomfysicus, die men wel „de vader van de atombom” heeft genoemd, verzuchtte in een rede eens:

„Ik ben altijd weer geschokt, wanneer ik zie, hoe onwetend, hoe onvoorstelbaar onwetend mijn collega's, de historici, mijn kennissen onder de politici, mijn vrienden onder de zakenlieden zijn ten aanzien van de elementaire vragen van mijn vak. Zij hebben er geen idee van wat in de fysica gebeurt en slechts een weinig begrip van hetgeen op andere gebieden van wetenschap geschiedt”⁵⁾.

En Oppenheimer voegt eraan toe dat hij met veel moeite enigszins op de hoogte kan blijven van hetgeen er op zijn

⁴⁾ Vgl. in dit verband mijn artikel „Oude nationaal-Russische cultuurelementen in de Sowjet-Unie” in *Oost-West*, september/oktober 1963, blz. 151.

⁵⁾ In Duitse vertaling verschenen in de bundel *Atomkraft und menschliche Freiheit*, Hamburg 1957 (Rowohlt-pocket, no. 52).

(I. M.)

De voordelen van aandelenbezit met beperking van risico: aandelen

eigen vakgebied (de fysica) geschiedt. Maar deze specialisatie geldt niet alleen voor de wetenschapsman. Ook de politicus is meer en meer genoodzaakt zich te specialiseren. Geen enkele politicus kan meer het ingewikkelde patroon van politieke, economische, sociale en sociologische verhoudingen en ideeën, zowel nationaal als internationaal, geheel overzien.

Een ander fenomeen oefent in deze ontwikkeling mede een belangrijke invloed uit: in het bedrijf is door de toegenomen mechanisatie de verantwoordelijkheid van de arbeider over het algemeen zeer ingeperkt. Deze verantwoordelijkheid heeft alleen betrekking op de zeer kleine deeltaak, die hem is toegewezen. Producten en productie worden van tevoren van hogerhand ontworpen en vastgesteld en de arbeider heeft zich slechts te richten naar het ontwerp, de voorschriften, de machine of de lopende band. Hij is vaak nauwelijks in staat het technisch geheel van het bedrijf te overzien. Slechts de specialist in bedrijf en laboratorium kent de hele gang van het proces. De vraag rijst, of door deze ontwikkeling in het bedrijf, maar ook in de samenleving, in de politiek, de grote massa niet meer en meer de neiging zal vertonen de verantwoordelijkheid maar over te laten aan de „specialisten”. Hierbij komt nog het feit dat deze specialisten, juist door hun specialisme, vaak min of meer geïsoleerd raken. Zal zich een soort „elite” of, in de terminologie van Burnham, een „managerial class” vormen, die steeds meer verantwoordelijkheden tot zich trekt en steeds minder verantwoordelijkheden kan of wil delegeren? Wat de bedrijven betreft, men tracht de verantwoordelijkheid van de werknemers nieuwe vormen te geven door middel van medezeggenschap, ondernemingsraden, vakraden, Stichting van de Arbeid enz., maar het zijn toch meestal de „vertegenwoordigers” van de arbeiders, vakverenigingsfunctionarissen e.d. die hier de belangrijkste rol spelen.

Democratie en verantwoordelijkheid

O. Stammer waarschuwt in dit verband in zijn artikel *Das Elitenproblem in der Demokratie* ⁶⁾ voor de vorming van een oligarchie:

„Die Eliten unterstehen in der Demokratie ebenso wie die gewählten Repräsentativkörper, in denen sie wirksam werden, einer ständigen demokratischen Kontrolle. Aber nur ein gut funktionierendes System der öffentlichen Kontrolle und die politische Aufgeschlossenheit der gesellschaftlichen Muttergruppen können verhindern, dass sich einzelne Eliten abkapseln und dass sich Oligarchien und Monopolpositionen herausbilden. Das trifft nun nicht nur für die Elitenbildung in politischen Parteien zu, sondern auch für alle nicht parteigebundenen Minderheitsgruppen, welche in den auf Beeinflussung des Staates ausgerichteten Organisationen und Verbänden Einfluss besitzen. Das kommt in Betracht schliesslich auch für die Eliten, die in den Sozialstrukturen des Staates selbst, etwa in der Verwaltung, eine Bedeutung haben”.

Gezien de ontwikkeling in landen als Frankrijk is het

⁶⁾ In *Schmollers Jahrbuch*, 1951, no. 5. Zie voorts Prof. Dr. P. Kuin: „Over de macht in het maatschappelijk leven”, in *De Economist*, maart 1963 en Prof. Dr. W. Banning: „Moderne elites en politiek” in *Wending*, februari 1963.

VERGADEREN - CONFEREREN STAFBESPREKINGEN

- IN HET CENTRUM VAN HET LAND
- IN EEN VOLKOMEN RUSTIGE OMGEVING
- ZALEN VOOR 10-20-50-100-200 PERSONEN



GEEN PARKEERPROBLEEM

HOTEL DE WAGENINGSE BERG

Rôtisserie Belmonte - Indisch restaurant - Bar

(I. M.)

hier geschetste gevaar bepaald niet denkbeeldig. Daarom kan de betekenis van de communicatiemiddelen (pers, radio, televisie), *niet* als middel tot massabeïnvloeding, maar als middel tot informatie en meningsvorming in de moderne democratie moeilijk worden overschat. Met de ontwikkeling van de techniek is ook de potentiële macht en daarmee de verantwoordelijkheid gegroeid. (Ik wees in het begin van mijn artikel reeds op de schaduwzijde hiervan, nl. dat dictatoriale regimes zich beter dan ooit tevoren kunnen handhaven). Het is naar ik meen Truman geweest, die eens heeft gezegd, dat de macht van Djengis-Chan en andere zgn. „grote” figuren uit de wereldgeschiedenis niet te vergelijken is met de macht die de Amerikaanse president nu heeft in een democratie.

In een zich snel ontwikkelende maatschappij, die geheel afwijkt van het eenvoudige patroon van de agrarische samenleving, ziet de overheid zich bovendien voor steeds nieuwe taken en verantwoordelijkheden geplaatst en moet zij allerlei economische activiteiten reguleren. Het terrein van de overheidsactiviteit breidt zich voortdurend uit en daarmee wordt haar verantwoordelijkheid steeds groter, een verschijnsel dat losstaat van historische en politiek-culturele verhoudingen. Het geldt zowel voor de democratische als voor de totalitaire staten.

De kosten van het moderne wetenschappelijke en technische onderzoek zijn in zo sterke mate gestegen dat de Staat hiervan een belangrijk deel moet financieren, waardoor de staatsinvloed ook op dit gebied aanzienlijk is toegenomen en niet alleen in de communistische wereld. Voortdurend zijn er verschuivingen van machten en verantwoordelijkheden; de vrijheid van de individu wordt steeds verder ingeperkt. De uitvoerende macht moet zich vaak weer richten naar de adviezen van gespecialiseerde technici en wetenschappelijke onderzoekers. Het is bovendien maar al te waar wat Prof. Pen in zijn *Een harde wereld* (blz. 62) opmerkt: „De technologische ontwikkeling ging sneller dan iemand het zich had gewenst, en wij zoeken naar oplossingen volgens verouderde denkschema's...”. Het is duidelijk dat hier ernstige gevaren schuilen. Toch zijn er tendenties en tegenkrachten, die enige grond geven aan een zekere mate van optimisme. Allereerst zijn er tekenen die wijzen op een voortgaande democratisering en medezeggenschap.

De medezeggenschap in de bedrijven werd reeds aangestipt. Maar ook elders treedt het streven naar medezeggenschap steeds duidelijker in het licht. In de kerken (ik denk aan de positie van de „leken” in de Rooms-katholieke kerk), in de universiteiten, ja zelfs in het leger veranderen langzamerhand de verhoudingen. Meer dan

(I. M.)

VEREENIGD BEZIT VAN 1894

ooit is er in ambtelijke, industriële en commerciële organisaties sprake van medezeggenschap. Een gelukkig teken is ook het feit dat veel meer dan vroeger in de studentenwereld belangstelling bestaat voor maatschappelijke vraagstukken en de daarmee samenhangende problemen van de democratie. De Nederlandse Studentenvakbeweging is één van de verschijnselen die wijzen op een veranderend klimaat, óók in de universiteiten. Niet onvermeld mag blijven het Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers, dat zijn aandacht richt op de problemen rond de verhouding wetenschap-samenleving en op de positie van de wetenschappelijke onderzoeker in onze maatschappij ⁷⁾.

Perspectief

WAT de positieve zijden van de boven geschetste ontwikkeling betreft, kan worden opgemerkt, dat met de ervaring, dat technische en sociale vooruitgang overal in de wereld mogelijk is, ook het besef groeit, dat *veranderingen noodzakelijk* zijn, waar tot op heden menonwaardige toestanden heersen. Vroeger werden sociale wantoestanden gemakkelijker aanvaard dan nu. Rostow zegt:

„The value system of societies was generally geared to what might be called a long-run fatalism; that is, the assumption that the range of possibilities open to one's grandchildren would be just about what it had been for one's grandparents”.

Men berustte omdat men het niet voor mogelijk hield, dat de mens zelf (en niet een of andere deus ex machina) toestanden zou kunnen verbeteren. Men huldigde een *statisch mens- en maatschappijbeeld*. Met de technische vooruitgang zijn de communicatiemiddelen uitgebreid. Tot r.u toe geïsoleerde volken nemen kennis van het leven van welvarender volken en zij nemen niet langer genoegen met hun status van onderontwikkeld land. Omgekeerd bezitten wij, d.w.z. de ontwikkelde landen, meer kennis van de noodtoestanden en de verbetering die ook ons besef van verantwoordelijkheid toegenomen, waarbij ik niet wil ontkennen dat ook eigenbelang een rol speelt in onze hulp aan de „tiers monde”. Wie bekommerde zich een vijftig jaar geleden om een hongersnood in India of een epidemie in de binnenlanden van Afrika?

Er dringt zich evenwel nog een ander feit op: juist omdat de wereld „kleiner” is geworden door grotere communicatiemogelijkheden, is ook het gevaar van wrijvingen en botsingen tussen volken en culturen, die vroeger in een „splendid isolation” leefden, niet afgenomen maar juist toegenomen. Dit gevaar neemt nog ernstiger vormen aan door de verbeterde wapentechniek. Extreem-nationalistische ideologieën zullen onder invloed van de technische ontwikkeling van steeds minder betekenis worden. Zij spelen veelal een belangrijke rol in landen die zich in een overgangsstadium van een agrarische (vaak feodale)

naar een industriële maatschappij bevinden. Voorbeelden zijn het nasserisme, het castrisme, het soekarnisme. In de ontwikkelingslanden is hun rol nog lang niet uitgespeeld. Men denke in dit verband ook aan het orthodoxe Chinese communisme, dat opponeert tegen het „liberale” communisme in de Sowjet-Unie en meent hierdoor ook te kunnen optreden als woordvoerder van de gekleurde volken, die in het verleden overwegend een koloniale status hadden (ook China was in de 19e eeuw in grote mate politiek afhankelijk van de Westerse mogendheden). Enerzijds constateren wij onder invloed van de technische en de daarmee samenhangende maatschappelijke ontwikkeling een gevoel van onzekerheid, van afkeer om verantwoordelijkheden te dragen in een steeds onoverzichtelijker wereld, waarin ieder zijn eigen specialiteit beoefent, anderzijds een sterker verantwoordelijkheidsbesef tegenover de medemens, zowel op nationaal vlak (men denke aan de sociale nood in de vorige eeuw en onze huidige sociale verzekering) als op internationaal terrein.

Nog andere tendenties vragen onze aandacht. De atombom heeft de oorlog weliswaar niet uitgebannen maar toch een geheel nieuwe situatie op politiek en strategisch gebied doen ontstaan. De voortschrijdende automatisering zal het economisch en maatschappelijk leven steeds sterker beïnvloeden, zodat geheel nieuwe verhoudingen zullen ontstaan, niet alleen in het arbeidsproces, maar ook op andere gebieden, zelfs op politiek terrein ⁸⁾. Op sociaal en economisch gebied is een sterke nivellering te constateren. Oude standsverschillen en de daarmee verband houdende gedragspatronen verliezen steeds meer aan kracht en betekenis. Verschillende programmapunten en principes, die de partijpolitieke tegenstellingen in het leven hebben groepen, zullen op de duur verouderde clichés blijken te zijn. Zelfs geldt dit min of meer voor de tegenstelling kapitalisme-communisme. Reeds nu blijken de „communistische” Sowjet-Unie en de „kapitalistische” Verenigde Staten meer gemeenschappelijke belangen te hebben dan de Sowjet-Unie en China, die meenden door de communistische ideologie „voor eeuwig” verbonden te zijn ⁹⁾. Deze ontwikkeling zal er echter één van lange adem zijn.

Helaas valt er elders op internationaal gebied een sterke denivellering waar te nemen. De rijke landen worden steeds rijker, de arme steeds armer. Het zijn de donkere en de lichte zijden van een onomkeerbare ontwikkeling waaraan ieder zijn deel heeft. Wie zich scherp bewust is van de mogelijkheden en moeilijkheden van onze tijd zal met enig vertrouwen, maar ook met een realistisch besef van onze beperktheden en verantwoordelijkheden, de toekomst tegemoet zien.

's-Gravenhage.

P. KRUG.

⁷⁾ Over dit laatste vraagstuk zie o.m. Prof. B. W. Schaper: „De nieuwe situatie van de natuuronderzoekers” in *Rekenschap*, maart 1960 en mijn artikel in *Mens en Kosmos*, maart 1958, blz. 49 en voorts F. Wagner: *Die Wissenschaft und die gefährdete Welt*, München 1964.

⁸⁾ Vgl. Prof. Dr. F. L. Polak: „Automatie als doorbraak naar nieuwe internationale verhoudingen” in de *Internationale Spectator*, 8 oktober 1965 en „Automatie: dynamische drijfkracht naar een vernieuwd socialisme” in *Socialisme en Democratie*, juli/augustus 1965.

⁹⁾ Vgl. mijn artikel „China en de Westerse wereld”, *Rekenschap*, december 1965.

(I. M.)

DE VRIES ROBBÉ & Co. N.V.

In aansluiting op een eerder in „E.-S.B.” gepubliceerd artikel, dat de economische ontwikkeling van België van 1950 tot 1957 behandelde, gaat schrijver in onderstaand artikel na hoe de Belgische economie zich heeft ontwikkeld in de periode 1957-1964. Hiertoe onderzoekt hij het beloop van de investeringen, de consumptie, het bruto nationaal produkt, de werkgelegenheid en de werkloosheid. Zijn conclusie luidt, dat de Belgische economie zich, in het bijzonder van 1961 af, gunstiger heeft ontwikkeld dan in de daaraan voorafgaande jaren. Deze ontwikkeling is niet slechts te danken aan bijzondere verschijnselen, zoals de internationale hoogconjunctuur, de E.E.G. en de internationale politieke onzekerheid, maar ook aan de gevoerde economische politiek. Had België in eerstgenoemde periode te kampen met een „deflationary gap”, thans is van een „inflationary gap” sprake.

De economische expansie in België sedert 1957

IN „E.-S.B.” van 27 april 1960 verscheen een artikel over de economische groei in België van 1950 tot 1957¹⁾. Daarin werd geconcludeerd dat België te kampen had met een „deflationary gap” en dat ten spoedigste een aantal maatregelen ter verhoging van de investeringsquote dienden te worden getroffen. Uit de analyse van de cijfers bleek dat de „deflationary gap” in het bijzonder aan twee oorzaken was toe te schrijven: de monetaire wetgeving en de ontwikkeling van het sparen en de investeringen.

De monetaire wetgeving

Vastgesteld werd dat de geldomloop in België, zoals in de meeste landen, aan wettelijke bepalingen is onderworpen. Van deze bepalingen werden in het bijzonder aangestipt: de beperking opgelegd aan de Nationale Bank van België om niet meer dan B.fr. 10 mrd. voorschotten aan de Staat te verstrekken; de dekking, ten belope van minstens 33 pCt. van de verbintenissen op zicht, door goud en deviezen, van de kasvoorraad bij de Nationale Bank van België; de mogelijkheid voor het Rentenfonds — zij het op beperkte schaal — om een open-marktpolitiek te voeren; last not least de verplichting voor de depositobanken om 60 à 65 pCt. van hun beschikbare middelen in openbare fondsen te beleggen. Daarenboven werd vermeld dat de doorsnee-Belg een aanzienlijk gedeelte van zijn liquide middelen thesauriseerde, hetgeen de uit de monetaire wetgeving voortvloeiende deflatoire druk nog verhoogde.

De ontwikkeling van het sparen en de investeringen

Van een andere kant werd aangetoond dat het sparen in België gunstig evolueerde. Van 1950 tot 1957 was de spaarquote van de „gezinnen” een van de hoogste van de westerse industrielanden.

De „ondernemingen” gebruikten dit sparen echter slechts gedeeltelijk. Zij bedropen zichzelf ten belope van ca. 70 à 80 pCt. en het overige werd van de gezinnen geleend. Het sparen van de gezinnen kwam goeddeels, via de institutionele beleggers, in de overheidssector terecht, alsmede, via de holdings, in het buitenland, meer bepaald in Canada, Kongo en Zuid-Amerika. De „overheid” gebruikte bedoelde spaargelden goeddeels voor consumptieve doeleinden; wat meer is, zij leende met hetzelfde doel belangrijke kapitalen in het buitenland. De Belgische investeringsquote was dan ook een van de laagste van de westerse industrie-

landen. Voor de periode 1950-1957 was de investeringsquote in Duitsland bijna het dubbele van de Belgische!

T.a.v. deze deflatietoestand werden een aantal maatregelen tot verhoging van de investeringsquote gesuggereerd. De meeste dezer zijn sedertdien verwezenlijkt en het loont heden ten dage de moeite de fundamentele tendensen in de Belgische economie gedurende de jongste jaren na te gaan.

Wat de gegevens gebaseerd op de nationale jaarrekeningen betreft, is er nochtans een probleem: het „Département d'économie politique appliquée” (Dulbéa) van de Vrije Universiteit te Brussel maakt sedert enige jaren ter zake geen ramingen meer, zodat een beroep dient te worden gedaan op de berekeningen van het Nationaal Instituut voor de Statistiek (N.I.S.), welk evenwel gedeeltelijk andere procédés toepast, zodat de cijfers slechts wat de tendens aangaat met die van Dulbéa in verband kunnen worden gebracht.

Dit artikel, dat betrekking heeft op de periode 1957-1964, werd ingedeeld in twee tijdvakken van vier jaar: 1957-1960 en 1961-1964. Achtereenvolgens zullen worden onderzocht de evolutie van:

- de investeringen;
- de consumptie;
- het bruto nationaal produkt;
- de tewerkstelling en de werkloosheid.

De investeringen

De investeringen werden voornamelijk gunstig beïnvloed door de zgn. „expansiewetten” van 1959. Geraamd wordt dat sedert 1959 ten belope van ca. B.fr. 50 mrd. kredieten een of ander staatsvoordeel²⁾ bekwamen, welke uiteindelijk aanleiding zullen geven tot een totale investering van meer dan het dubbele. Hieruit zullen nagenoeg 110.000 additionele arbeidsgelegenheden voortvloeien, waarvan drievierde in het Vlaamse land.

Zij werden eveneens gunstig beïnvloed door andere factoren. Dit geldt bijv. voor de geleidelijke verwezenlijking van de E.E.G., welke bijzonder voordelig is voor België met een export van ca. 40 pCt. van zijn bruto nationaal produkt. Ook de keuze van Brussel als zetel voor de Gemeenschap werkte stimulerend, want hiermede kwam de gunstige geografische ligging van België nog meer in het licht te staan.

¹⁾ „Economische groei en economische politiek in België” door P. Frantzen.

²⁾ Doorgaans een rentesubsidie, een staatswaarborg en/of een fiscale vrijstelling.

Een en ander had tot gevolg dat talrijke buitenlandse ondernemingen zich in België vestigden. Eenderde van de potentiële tewerkstelling, verwekt door de expansiewetten is aan door Amerikaanse ondernemingen in België tot stand gebrachte nieuwe bedrijven of produkties toe te schrijven.

Het teloorgaan van Belgisch Kongo en de onzekere politieke toestand welke hierop volgde, alsmede de revolutionaire stemming welke in Zuid-Amerika heerst, waren eveneens een stimulerende factor voor de investeringen in België. Vele beleggers en investeerders hebben getracht hun kapitalen niet slechts in de mate van het mogelijke te recupereren, maar ook hun beschikbare fondsen in België zelf vruchtbaar te maken.

Ten slotte is er de internationale hoogconjunctuur welke een op export/import gericht land als België uiteraard ten goede komt. In de beschouwde periode is de werking van de „Nationale Investeringsmaatschappij” nog te verwaarlozen: haar participaties bedroegen minder dan B.fr. 1 mrd.

De gevolgen van de expansiewetten, alsmede van voormelde politieke en economische feiten, komen klaar tot uiting in de nevenstaande tabellen ³⁾.

VAN 1957 tot 1960 bleef de reeds voor de periode 1950-1957 vastgestelde kapitaalafvloei aanduren (B.fr. 22,1 mrd.), ondanks de ontsparing in de sector „overheid” (—B.fr. 2,8 mrd.). In de jaren 1961-1964 was de kapitaalafvloei onbelangrijk (B.fr. 0,2 mrd.), hetgeen niet slechts aan de toeneming van de investeringen in de sector „ondernemingen” (+ B.fr. 124 mrd.), maar ook aan een aanzienlijke verbetering van het sparen in de sector „overheid” (+ B.fr. 21 mrd.) toe te schrijven is.

Eenzelfde tendens kan waargenomen worden in de betalingsbalans. Waar de post „Netto-kapitaalverkeer voor bedrijven en particulieren” nagenoeg ieder jaar t/m 1960 negatief was, sloeg de tendens om vanaf 1961 met + B.fr. 4,1 mrd. om in 1964 zelfs + B.fr. 8,5 mrd. te bereiken. Desniettemin overtrof de waarde van de invoer die van de uitvoer zowel van 1961 tot 1964 als van 1957 tot 1960.

De gunstige evolutie van de investeringen komt eveneens tot uiting in de investeringsquote. Deze bedroeg voor de periode 1957-1960 gemiddeld 17,6 en voor de jaren 1961-1964 gemiddeld 19,7, hetgeen de belangrijkste procentuele aangroei van alle E.E.G.-landen uitmaakt. Behalve wat Groot-Brittannië (16,7) en de Verenigde Staten (15,5) betreft, bleef de Belgische investeringsquote van 1961 tot 1964 nochtans beneden die van Duitsland (25,6), Nederland (24,4), Italië (22,7) en Frankrijk (20,1). De vrij belangrijke verschillen met Duitsland, Nederland en Italië dienen voor België nochtans niet als catastrofaal te worden beschouwd: bedoelde landen vertrokken na de bevrijding immers van een veel lager industrieel produktiepeil, zodat uiteraard de investeringsquote hoger komt te liggen. Hoofdzakelijk is dat de aangroei in België gedurende de jongste jaren sneller geschiedt dan in de andere industrielanden.

Met de aanzienlijke toeneming van de investeringen sedert 1961 ging goeddeels een structurele wijziging in de investeringsobjecten gepaard. Waar tot in 1960 hoofdzakelijk in de traditionele ondernemingen met hun traditionele produkten (steen-kool, staal, cement, glas, carbochemie, textiel op basis van klassieke vezels enz.) geïnvesteerd werd, ging de aandacht van de investeerders vanaf 1961 hoofd-

³⁾ Nationaal Instituut voor de Statistiek: „De nationale rekeningen van België”, 1953-1964; juli-augustus 1965, blz. 1385 e.v.

TABEL 1.

Financiële saldi in de Belgische economie

(Periode 1957-1960; in mrd. B.fr.)

	Onder-nemingen	Overheid	Onder-nemingen + overheid	Gezinnen
Kapitaalconsumptie	206,3	3,6	209,9	
Sparen	39,7	— 6,4	33,3	167,5
Totaal	246,0	— 2,8	243,2	167,5
Bruto binnenlandse vaste kapitaalvorming	303,6	73,8	377,4	
Voorraden	11,2	a)	11,2	
Totaal	314,8	73,8	388,6	
Financieel saldo			—145,4	+ 167,5

Aan de rest van de wereld geleend: 167,5 — 145,4 = 22,1.

a) Het totaal bedrag van de voorraden werd in de sector „ondernemingen” opgenomen.

Bron: Nationale Rekeningen 1953-1964, Statistisch Bulletin, juli-augustus 1965, blz. 1448 en Maandoverzicht van de Algemene Directie voor Studien en Documentatie, Ministerie van Economische Zaken en Energie, no. 9, 1965, bijlage, blz. 23.

TABEL 2.

Financiële saldi in de Belgische economie

(Periode 1961-1964; in mrd. B.fr.)

	Onder-nemingen	Overheid	Onder-nemingen + overheid	Gezinnen
Kapitaalconsumptie	257,3	5,1	262,4	
Sparen	51,6	15,6	67,2	218,3
Totaal	308,9	20,7	329,6	218,3
Bruto binnenlandse vaste kapitaalvorming	428,0	108,9	536,9	
Voorraden	10,8	a)	10,8	
Totaal	438,8	108,9	547,7	
Financieel saldo			—218,1	+ 218,3

Aan de rest van de wereld geleend: 218,3 — 218,1 = 0,2.

a) Het totaal bedrag van de voorraden werd in de sector „ondernemingen” opgenomen.

Bron: Nationale Rekeningen 1953-1964, Statistisch Bulletin, juli-augustus 1965, blz. 1448 en Maandoverzicht van de Algemene Directie voor Studien en Documentatie, Ministerie van Economische Zaken en Energie, no. 9, 1965, bijlage, blz. 23.

TABEL 3.

Consumptiequote van de gezinnen en de overheid in de belangrijkste industrielanden

Periode	België a)	Frankrijk a)	Duitsland a)	Italië a)	Nederland a)	Groot-Brittannië b)	Verenigde Staten b)
1957-1960							
Overheid	11,8	13,6	13,2	14,2	14,1	16,4	18,3
Gezinnen	69,0	65,2	58,4	63,0	57,8	66,0	63,9
Totaal	80,8	78,8	71,6	77,2	71,9	82,4	82,2
1961-1964							
Overheid	12,6	13,4	15,0	15,5	14,9	16,8	19,4
Gezinnen	67,4	64,5	57,0	61,1	58,1	64,9	63,4
Totaal	80,0	77,9	72,0	76,6	73,0	81,7	82,8

a) Bron: Algemeen Statistisch Bulletin, Bureau voor de Statistiek der Europageemeenschappen, no. 11, 1964, en no. 7/8, 1965.

b) Bron: Periode 1957-1963: O.C.D.E.: Statistiques générales, janvier 1965; Jaar 1964 Groot-Brittannië: Monthly Digest of Statistics; Jaar 1964 Verenigde Staten: Federal Reserve Bulletin.

zakelijk hetzij naar volledig nieuwe ondernemingen, hetzij naar nieuwe produkties. Aanzienlijke kapitalen werden besteed aan de nucleaire energie, het staal volgens het L-D-procédé, de organische chemie, de textiel op basis van de talrijke nieuwe vezels, de nieuwe glas- en cementsorten, de nieuwste aluminiumprodukten, enz.

De voortbrengst van deze nieuwe produkties was dikwijls te danken aan fusies tussen Belgische en buitenlandse, inz. Amerikaanse, ondernemingen, of wel aan de oprichting van zuiver buitenlandse ondernemingen, zodat nogmaals blijkt dat toch niet alles goud is wat blinkt. De eigen middelen van de gefusioneerde of nieuwe ondernemingen stonden doorgaans niet in verhouding met de op de Belgische markt opgenomen spaargelden, zodat met het voordeel van de „know how” o.m. het nadeel van de afvloeien van dividenden, tantièmes, inkomens aan het leidend personeel enz. verbonden is.

De consumptie

De overheidsconsumptie in België vertoonde de neiging toe te nemen, vermits zij van 1957 tot 1960 gemiddeld 11,9 pCt. van het bruto nationaal produkt en van 1961 tot 1964 gemiddeld 12,6 pCt. van het bruto nationaal produkt uitmaakte. De aanzienlijke stijging van de uitgaven voor de sociale verzekering, alsmede voor het onderwijs zijn hiervan de hoofdoorzaken.

Een omgekeerde tendens kan worden vastgesteld bij de gezinshuishoudingen, wier aandeel in het bruto nationaal produkt in voormelde perioden daalde van 69,1 tot 67,4 pCt. De totale gemiddelde consumptiequote (overheid + gezinnen) bedroeg 80,8 pCt. voor de jaren 1957-1960 en 79,9 pCt. voor de periode 1961-1964.

Vergelijkt men deze cijfers met die in de belangrijkste westerse industrielanden dan merkt men op dat de overheidsconsumptie in België in beide perioden lager was dan in bedoelde landen, terwijl de consumptie van de gezinnen hoger was. Behalve in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten was de gezamenlijke consumptiequote in België de hoogste van alle in aanmerking genomen landen.

Het bruto nationaal produkt

De belangrijke toeneming van de investeringen en van de consumptie hadden ten gevolge dat het bruto nationaal produkt in belangrijke mate steeg. Uitgedrukt in prijzen van 1958 en op basis van 1961 voor de periode 1961-1964 steeg het met 16 pCt., tegen 18 pCt. in Frankrijk, 14 pCt. in Duitsland, 15 pCt. in Italië en 14 pCt. in Nederland. Frankrijk komt dus aan de leiding, gevolgd door België.

Uitgedrukt in prijzen van 1958 en op basis van 1957 waren de overeenkomstige cijfers voor de periode 1957-1960: België 11, Frankrijk 17, Duitsland 25, Italië 23 en Nederland 17 pCt. Waar België dus in de eerstvermelde periode op de tweede plaats komt, stond het op de laatste plaats voor de periode 1957-1960.

De tewerkstelling en de werkloosheid

Met de toeneming van het bruto nationaal produkt ging een stijging van de tewerkstelling en een daling van de werkloosheid gepaard. De tewerkstelling vermeerderde van 1957 tot 1960 met 0,1 pCt. en van 1961 tot 1964 met 7,9



Internationaal beleggingsfonds
in Aardgaswaarden

INTERGAS

Participaties dagelijks ter beurse verhandelbaar
via uw bankier of commissionair.

(I. M.)

pCt. De werkloosheid groeide aan van 1957 tot 1960 met 35,4 pCt., terwijl ze slonk met 58,2 pCt. in het tijdvak 1961-1964.

Tijdens laatstvermelde jaren nam de spanning op de arbeidsmarkt in een zodanige mate toe dat een „inflationary gap” ontstond. De verdoken werkloosheid — welke in de landbouw en de distributie voorkwam — verdween in grote mate, zodat niet langer uit het traditionele, natuurlijke reservoir kon worden geput.

UIT het voorgaande blijkt dat de Belgische economie, inz. van 1961 af, gunstiger evolueert dan in de voorgaande jaren. Deze evolutie is niet slechts aan bijzondere verschijnselen, zoals de internationale hoogconjunctuur, de E.E.G. en de internationale politieke onzekerheid, maar ook aan de gevoerde economische politiek, te danken.

Macro-economische beschouwingen — inz. naar voren gebracht door het Bureau voor Economische Programmatie — alsmede voormelde instrumenten ter verwezenlijking van de gestelde objectieven der economische politiek, lijken van aard te zijn om een doeltreffende beïnvloeding van de economische bedrijvigheid mogelijk te maken. Mocht in de komende jaren daarenboven een grotere coördinatie in het overheidshuishouden tot stand kunnen worden gebracht, dan zouden de beoogde objectieven nog gemakkelijker kunnen worden bereikt.

De vraag kan echter worden gesteld of de voorhanden instrumenten eveneens toelaten de heden ten dage voorkomende „inflationary gap” weg te werken, zonder tegelijkertijd een recessie te verwekken. De tijdens de jongste maanden in België op dit stuk gevoerde politiek schijnt minder overtuigende resultaten te geven. Het komt ons dan ook voor dat alleen de toekomst op bedoelde vraag een afdoend antwoord kan verstrekken.

Brussel.

Prof. Dr. P. FRANTZEN.

(I. M.)

BELEG INTERNATIONAAL
BELEG IN

Interunie

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617, Den Haag

Schrijver wijst er in dit artikel op dat verzuimd is de rente van de woningwetvoorschotten aan te passen aan het gestegen renteniveau. Volkomen ongemerkt heeft hierdoor een ernstige discriminatie van de particuliere woningbouw plaatsgehadt met als gevolg dat het huurverschil tussen de gemiddelde woningwetwoning en zelfs de goedkoopste woning in de vrije sector veel te groot is geworden. Hierdoor wordt de doorstroming geremd. In deze situatie zal een doeltreffend overheidsbeleid er volgens schrijver op gericht moeten zijn, de kloof tussen de huren van de woningwetbouw en de ongesubsidieerde bouw kleiner te maken, o.a. door het verstrekken van tophypotheeken aan de particuliere bouw tegen matige rente.

Doorstroming en huurverschillen

BIJ de behandeling van het hurenprobleem in de jaarvergadering van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde is wel komen vast te staan, dat de „doorstroming” van goedkopere naar duurdere woningen alleen dan een redelijke kans van slagen heeft, wanneer er in de opeenvolgende huurgroepen een voldoende aanbod van woningen is, waarheen men kan doorstromen.

Voor doorstroming toch gelden twee voorwaarden: de stap naar een duurdere woning moet niet al te groot zijn en het verschil in huur moet corresponderen met een verschil in kwaliteit. Het is immers wel gebleken, dat ons land duizenden gezinnen telt, die wel redelijk wonen, maar die graag bereid zijn, een hogere huur te betalen, mits zij daarvoor een woning kunnen verkrijgen, die wat grootte, ligging en omtilling betreft aan hogere eisen voldoet.

Van groot belang is hierbij, dat met name de groepen, die op grote schaal woningen, die in een periode van veel lager kostenpeil zijn gebouwd, met name woningen van f. 60 en f. 70 per maand, bezet houden, tot doorstromen worden aangemoedigd. Immers, deze woningen vormen de enige huisvestingsmogelijkheid voor de weinig-draagkrachtigen, laten wij zeggen gezinnen met minder dan f. 100 per week.

Nu worden op het ogenblik op een enorme schaal woningwetwoningen gebouwd met huren van f. 100 tot f. 115 per maand. Doorstroming daarheen heeft echter geen zin omdat deze woningen nauwelijks beter zijn dan de bestaande van f. 60 en f. 70. Immers, het is onredelijk een gezin naar een duurdere woning te laten doorstromen, indien dit niet tevens een vermeerdering van het woongerief inhoudt.

Het grote bezwaar is nu echter, dat het huurverschil tussen de bestaande woningen en de woningen van betere kwaliteit, die in de ongesubsidieerde sector moeten worden gezocht, veel te groot is. Dit wekt wantrouwen en belemmert de doorstroming. Immers, wanneer aan een gegadigde, die wil doorstromen, een dergelijke woning wordt aangeboden en de huur blijkt dan meer dan f. 200 per maand te bedragen, terwijl een iets minder geklasseerde nieuwe woningwetwoning een goede f. 100 doet, dan gaat het publiek aan woekerprijzen en woekerwinsten denken. En doorstromen doet men dan bepaald niet.

Een aaneensluitend aanbod van woningen in de opvolgende huurgroepen is op het ogenblik niet aanwe-

Het rentebeleid en de woninghuren

zig. Daardoor is de stap voor velen te groot. De vraag is nu, waarom er zulk een groot huurverschil is tussen een woningwetwoning en een woning in de ongesubsidieerde sector.

De invloed van de rentevoet

Een woning in de vrije sector dient per definitie wat beter van kwaliteit te zijn dan een woningwetwoning. Dit verschil leidt natuurlijk tot wat hogere bouwkosten en dus tot hogere exploitatielasten. Vervolgens zijn er de faciliteiten voor de woningwetbouw: de gemakkelijke aflossingsvoorwaarden, reductie op de notarijskosten, registratierecht enz. En natuurlijk de jaarlijkse bijdrage. Deze laatste bedroeg in 1964 voor de grote meerderheid van de woningwetwoningen gemiddeld f. 183 per woning per jaar.

Dit alles zinkt echter op het ogenblik in het niet tegenover de invloed van de rentevoet. Wij kunnen gerust zeggen, dat de belangrijkste factor in het huurverschil op het ogenblik de rentevoet is. Wij laten nu de tegenwoordige kwade praktijken als onredelijke verschillen in grondprijzen en „verschrijving” van bouwkosten van de woningwetbouw naar de particuliere bouw even buiten beschouwing.

Het is dus wel zaak, bijzondere aandacht te schenken aan het rentebeleid, zoals dit in de loop der jaren ten aanzien van de woningwetbouw is gevolgd.

De rente van de woningwetvoorschotten

Vóór de eerste wereldoorlog werd voor ieder woningwetvoorschot afzonderlijk de rentevoet vastgesteld en wel op basis van de koers van de 3 pCt. obligaties Nederlandse werkelijke schuld aan de beurs te Amsterdam op het moment, waarop het voorschot werd verleend. Dit betekende dus, dat de Staat de voorschotten verstrekte tegen dezelfde rente als waarvoor de staat zelf kon lenen. De aan de voorschotverlening verbonden kosten voor de Staat, die bij de hypotheekbanken in een rentemarge tot uitdrukking komen, werden evenals de overige faciliteiten van de Woningwet als service beschouwd, die de Staat in het belang van de volkshuisvesting moest verlenen.

Op 1 augustus 1914 werd de beurs tijdelijk gesloten. De voorschotrente werd toen gebaseerd op de N.W.S.-koers van 1 augustus en bleef gefixeerd op 37/s

pCt. Inmiddels voltrok zich een scherpe koersdaling en steeg de rentevoet waarvoor de Staat leende. De rente van de woningwetvoorschotten werd daarom met ingang van 1 januari 1916 verhoogd tot $4\frac{1}{2}$ pCt. De regering verklaarde zich echter bereid, gedurende drie jaren een buitengewone bijdrage te verstrekken, bekend geworden als „rentevoetbijdrage”, ter grootte van de helft van het verschil tussen de annuïteiten van $4\frac{1}{2}$ pCt. en $3\frac{7}{8}$ pCt., mits de gemeente de andere helft voor haar rekening nam. Na drie jaren zouden, naar de regering verwachtte, de woningwethuren wel aan het huurniveau op de vrije markt kunnen worden aangepast.

Intussen begonnen ook de bouwkosten op te lopen, voornamelijk doordat de schaarste aan materialen tot prijsstijgingen leidde. Daarvoor werd een speciale bijdrage ingevoerd, die de naam „materiaalprijsbijdrage” kreeg. Deze werd voor 75 pCt. door het Rijk gedragen.

In 1916 begon de rente weer enigszins te dalen; in verband hiermede werd de voorschotrente in december van dat jaar tot $4\frac{1}{4}$ pCt. teruggebracht. Als gevolg hiervan werd de rentevoetbijdrage iets verlaagd. Het werd echter in die tijd als vanzelfsprekend beschouwd, dat de rente van de woningwetvoorschotten *de rentevoet van de staatsleningen zou volgen*. Men stapte echter af van de rentevaststelling geval voor geval en gaf de voorkeur aan een *vaste rentevoet*, die periodiek bij stijging of daling van de marktrente werd herzien.

De rentevoetbijdrage als zodanig kwam bij circulaire van 25 juni 1919 te vervallen. Zij werd vervangen door een algemene crisisbijdrage, gebaseerd op de huur, die door de bewoners der te bouwen woningen in redelijkheid kon worden opgebracht. Het bedrag, waarmee de exploitatielasten hierboven uit gingen, werd door de openbare kassen gedragen. De voorschotrente werd in verband met de rentevoet van dat ogenblik op 5 pCt. gesteld.

In 1920 en nader in 1921 werden aan de bijdragen bepaalde limieten gesteld in verband met de inhoudsmaten der te bouwen woningen in deze zin, dat voor de kleinste woningen het bijdragenpercentage het hoogst mocht zijn. In 1922 werden de bijdragen in etappen verlaagd; einde 1923 werden zij opgeheven en werd de bouw self-supporting.

Sindsdien is de rentevoet van de woningwetvoorschotten periodiek verlaagd of verhoogd naar gelang van de bewegingen van de rentevoet op de kapitaalmarkt. Uit een artikel van J. Bommer in het „Tijdschrift voor Volkshuisvesting” van 1931 (blz. 30 en 31) blijkt, dat de rente sedert 1923 achtereenvolgens heeft bedragen 5 pCt., $4\frac{1}{2}$ pCt., 5 pCt., 6 pCt., 5 pCt. en $4\frac{3}{4}$ pCt.

In dezelfde jaargang wordt (blz. 26) melding gemaakt van een adres van de Nationale Woningraad, waarin aan de Minister wordt verzocht, terug te keren tot het stelsel van vóór 1914 en weer verband te leggen tussen de woningwetrete en de koers van de 3 pCt. staatsobligaties. Uit de publikaties omtrent de verleende voorschotten blijkt inmiddels, dat de rentevoet in het derde kwartaal van 1932 5 pCt. bedroeg, in het eerste kwartaal 1933 $4\frac{3}{4}$ pCt. en in het tweede kwartaal weer 5 pCt.

Deze verhoging was voor de Nationale Woningraad aanleiding, in 1933 in een adres de Minister erop te

wijzen, dat de rente der staatsleningen tot 4 pCt. was gedaald, in verband waarmee verzocht werd de rente voor nieuwe voorschotten en ook die van de uitstaande voorschotten van 5 en 6 pCt. tot 4 pCt. te verlagen. Bij circulaire van 19 mei 1934 werd de rente der nieuwe voorschotten op 4 pCt. gesteld. Tevens werd in het kader van de „aanpassingspolitiek” de rente van alle uitstaande voorschotten tot 4 pCt. verlaagd met de bepaling, dat deze verlaging van de exploitatielasten in haar geheel voor huurverlaging moest worden aangevend.

Op dit peil is de voorschotrente gedurende de verdere crisisjaren gebleven, totdat bij circulaire van 6 oktober 1938 een verdere verlaging, zowel voor de uitstaande als voor nieuwe voorschotten werd vastgesteld, nl. tot $3\frac{1}{2}$ pCt.

In verband met het uitbreken van de tweede wereldoorlog werd de rente voor nieuwe voorschotten met ingang van 1 januari 1940 op 4 pCt. gesteld. Reeds in 1942 echter was de bouw vrijwel tot stilstand gekomen.

Zo heeft de woningwetrete gedurende veertig jaar zich bewogen van een goede 3 pCt. tot 6 pCt. Altijd echter hield zij verband met de rente, die de Staat voor zijn leningen verschuldigd was. De voorschotrente was bescheiden, omdat als gezegd de Staat voor zijn bemoeiingen geen rentemarge in rekening bracht. Anders dan bij de Landarbeiderswet 1918 echter, die onafhankelijk van de rente der staatsleningen altijd een uniforme rente van 3 pCt. in rekening bracht, en anders dan in andere landen wel gebruikelijk is, was in de voorschotrente nooit een (verkapte) bijdrage begrepen.

Na de tweede wereldoorlog startte de woningwetbouw met een rentevoet van 4 pCt. Blijkens de jaarcijfers voor Nederland bewoog de pandbriefrente zich in 1946 tussen 3 en $3\frac{1}{2}$ pCt. met in de volgende jaren een geleidelijke verschuiving van $3\frac{1}{2}$ naar $3\frac{1}{4}$ pCt. De woningwetrete kwam dus wel ongeveer overeen met de rente, waarvoor de particuliere bouwondernemer zijn hypotheken kon verkrijgen.

Gelidelijk is dit alles veranderd. Op het ogenblik is het kapitaal schaars en is de rente van particuliere hypotheke tot boven 6 pCt. gestegen. Ook voor de staatsleningen geldt een dergelijk rentetype, maar niemand heeft er tot nu toe aan gedacht, de rente der woningwetvoorschotten tot het marktniveau te verhogen.

Wat vóór 1940 een zaak van gezond economisch beleid was, wordt tegenwoordig eenvoudig vergeten. Volkomen ongemerkt heeft een ernstige discriminatie van de particuliere woningbouw plaats gehad, waarvan blijkbaar niemand de funeste gevolgen heeft doorzien. Door deze discriminatie is het huurverschil tussen de gemiddelde woningwetwoning en zelfs de goedkoopste woning in de vrije sector veel te groot geworden. En daardoor wordt de doorstroming geremd.

Kloof tussen huren van de woningwet en de ongesubsidieerde bouw

Volgens de „Maandstatistiek van de bouwbedrijvigheid” bedroeg in de periode januari-augustus 1965 de gemiddelde prijs (aannemingsom) van:

woningwetbouw:	f. 19.820
premiebouw:	f. 22.320
andere bouw:	f. 27.980

Deze bedragen moeten nog worden verhoogd met een percentage voor „bijkomende kosten”. Anderzijds moet rekening worden gehouden met het feit, dat het cijfer voor de „andere bouw” een gemiddelde is, waarin ook grote en dure woningen zijn begrepen. Het gemiddelde voor „eenvoudige” vrije-sectorwoningen zou ik daarom op f. 26.000 willen stellen. Met een toeslag van ongeveer 10 pCt. kom ik dan op:

woningwetbouw:	f. 22.000 + f. 4.000 grond
premiebouw:	f. 24.000 + f. 4.000 grond
ongesubsidieerde bouw:	f. 28.500 + f. 5.500 grond

Stelt men de premie op f. 2.000, dan valt de prijs van de premiewoningen terug op f. 22.000. De exploitatie wordt dan:

Woningwetbouw	
4,223 pCt. van f. 4.000	= f. 169
4,655 pCt. van f. 22.000	= f. 1.024
exploitatiekosten	= f. 300
	f. 1.493
jaarlijkse bijdrage	f. 200
Totaal	f. 1.293
Rond f. 1.300 = f. 108 per maand.	

Premiebouw	
6,077 pCt. van f. 4.000	= f. 243
6,344 pCt. van f. 22.000	= f. 1.396
exploitatiekosten	= f. 300
Totaal	f. 1.939
Rond f. 1.940 = f. 161,50 per maand.	

Ongesubsidieerde bouw	
6,344 pCt. van f. 34.000	= f. 2.157
exploitatiekosten	= f. 300
Totaal	f. 2.457
Rond f. 2.460 = f. 205 per maand.	

Bij de ongesubsidieerde bouw is de annuïteit voor het volle bedrag op 6,344 pCt. gesteld, omdat aflossings-termijnen van 75 jaar bij de particuliere bouw niet gebruikelijk zijn. Nu zijn deze exploitatie-uitkomsten gemiddeld. Houdt men een speling van 5 pCt. naar boven en naar beneden aan, dan worden de huren afgerond:

woningwetbouw:	f. 100 tot f. 115
premiebouw:	f. 150 tot f. 170
ongesubsidieerde bouw:	f. 195 en hoger.

In het hurengamma van de nieuwbouw ontbreken dus drie groepen:

beneden	f. 100 per maand;
tussen	f. 115 en f. 150 per maand;
tussen	f. 170 en f. 195 per maand.

Hierbij moet dan nog in het oog worden gehou-

den, dat de groep premiebouw zeer slecht bezet is, zodat het aanbod in de groep f. 150 tot f. 170 slechts gering is. In werkelijkheid is er dus een kloof van f. 115 tot f. 195. En daarin zit het geheim van het niet functioneren van de doorstroming.

In deze exploitaties is voor de particuliere bouw een rentevoet van 6 pCt. aangehouden. Deze is echter voor de huidige omstandigheden beslist te laag. Om een enkel voorbeeld te noemen, het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten, dat hypotheek verstrekking voor eigen woningen en in 1955 nog 3¾ pCt. in rekening bracht, heeft onlangs de rentevoet van de hypotheek, die reeds 6¾ pCt. bedroeg, verhoogd tot 6⅞ pCt. voor nog op te leveren woningen en 7 pCt. voor reeds gebouwde woningen.

Dit zijn cijfers uit de praktijk, waarbij de rente van 4 pCt. voor de woningwetvoorschotten wel scherp afsteekt. Zou men ook voor deze een rentevoet van 7 pCt. toepassen, dan zou de huur na aftrek van de officiële bijdrage op ongeveer f. 2.000 komen tegen de vrije sector f. 2.500. Dit is een redelijk verschil.

In de huidige huur van de woningwetwoningen is derhalve een verkapt bijdrage van enige honderden guldens per jaar begrepen, waaraan nooit enige aandacht wordt geschonken, eenvoudig omdat het feit, dat de rente van de woningwetvoorschotten niet meer de rentevoet van de staatsleningen volgt, aan de opmerkzaamheid is ontsnapt. In deze situatie zal een doeltreffend overheidsbeleid erop gericht moeten zijn, de kloof tussen de huren van de woningwetbouw en de vrije particuliere bouw kleiner te maken. Gezien het huurbeleid van de laatste jaren is het niet mogelijk, de rentevoet van de woningwetvoorschotten van vandaag op morgen op 6 of 7 pCt. te brengen. Maar deze kwestie zal toch eens bekeken moeten worden.

De kloof zal echter ook aan de andere kant moeten worden aangepakt door de moeilijkheden van de particuliere woningbouw bij het verkrijgen van kapitaal zoveel mogelijk te verlichten, bijv. door het verstrekken van tophypotheek aan de particuliere bouw tegen matige rente. De kloof moet hoe dan ook kleiner worden gemaakt. Wanneer onze overheid het grote belang hiervan niet inziet, zal de doorstroming een illusie blijven.

Hilversum.

Prof. Dr. Ir. H. G. VAN BEUSEKOM.

Geld- en kapitaalmarkt

Geldmarkt
OFSCHOON zich in de periode van 14 tot en met 21 maart belangrijke verschuivingen hebben voorgedaan onderging het geldmarktbeeld geen wijziging van betekenis. Op 15 maart heeft de storting op de Staatslening van f. 250 mln. haar beslag gekregen. Tezelfdertijd heeft de maanduitkering van de Staat aan de gemeenten plaats gehad. Door deze en andere betalingen verloor 's Rijks Schatkist per saldo f. 34 mln., hetgeen de markt ten goede is gekomen. De banken profiteerden verder van de toevloeiing van f. 42 mln. bankpapier uit het verkeer, doch moesten anderzijds dollars bij De Nederlandsche Bank opnemen; de netto goud- en deviezenreserves van de Centrale Bank daalden met f. 73 mln. Voor f. 23,7 mln. werden liquiditeiten opgenomen bij De Nederlandsche Bank, het merendeel, t.w. f. 21,8 mln., door middel van verdiscontering van schatkistpapier en/of wissels. Uit al deze transacties resul-

teerde een versterking van de bankkassen met f. 47 mln. Het tegoed der banken staat nu op f. 224 mln., dit is ruim boven het verplichte deposito. Dit zal echter zeer tijdelijk zijn. De uitbreiding van de bankpapiercirculatie heeft zich in de afgelopen week reeds doen gevoelen en de drainerende invloed hiervan is tegenwoordig zeer groot.

De gematigde verruiming van de markt was aanleiding op 23 maart de daggeldrente van 4 pCt. tot 3½ pCt. te verlagen. Algemeen ziet men de huidige periode als een kortstondige overgangperiode naar opnieuw een krappe markt.

Kapitaalmarkt

UIT de balans van de Bank voor Nederlandsche Gemeenten per 1 december 1965, in hoofdtrekken opgenomen in het prospectus van de nieuwe obligatielening waarmee deze instelling ter markt is gekomen, blijkt het netto bedrag der uitstaande obligatieleningen in

BESTUURSCOMMISSIE NOORDEN DES LANDS

(samenwerkingsorgaan van de drie noordelijke provinciale besturen) vraagt

MEDEWERKER

van de secretaris voor planning en adviesarbeid. Bij voorkeur academicus.

Salaris afhankelijk van geschiktheid en ervaring in een hoofdamtbenaarstrang.

Sollicitaties binnen twee weken na de verschijning van dit blad te richten aan de secretaris van de commissie, p/a Stationsstraat 11, te Assen.

de eerste elf maanden van 1965 met f. 561 mln. te zijn genomen. Hiertegenover heeft deze bank in de genoemde periode aan onderhandse leningen netto f. 288 mln. kunnen aantrekken. De onderhandse markt heeft dus in het afgelopen jaar aanmerkelijk minder middelen ter beschikking gesteld dan de publieke markt. In de onderlinge verhouding tussen onderhandse en obligatieleningen heeft zich als gevolg daarvan een verschuiving voltrokken. Het uitstaande bedrag aan onderhandse leningen was 1 december 1965 ten naastebij gelijk aan dat van de obligatieleningen. Bij het begin van dit jaar en ook per 1 januari 1964 overtrof het bedrag der onderhandse leningen dat der obligatieleningen aanzienlijk.

De nieuwste lening van de Bank, waarvan de inschrijving 1 april openstaat, bedraagt f. 100 mln. à 6½ pCt., 25 jaar, bij een uitgiftekoers van 99 pCt.

Het ligt voor de hand, dat men bij de huidige spanningen op de kapitaalmarkt de cijfers van de besparingen op de voet volgt. In de eerste twee maanden van 1966 blijkt het

spaarsverschil bij de traditionele spaarbanken vergeleken met de overeenkomstige maanden van 1965 terug te lopen. De desbetreffende bedragen zijn namelijk f. 265,8 mln. tegen f. 283,6 mln.

Hoewel men thans in alle lagen van de bevolking wel beseft, dat de waarde van de gulden alsmaar lager wordt, blijkt de prikkel zich tegen deze waardevermindering te verweren niet erg sterk te zijn. Op de emissie van de huurindexobligaties van de Centrale Vastgoed Beleggingsmaatschappij werd slechts f. 2,6 mln. ingeschreven; gevraagd was f. 10 mln. Op grond van deze geringe belangstelling is de emissie teruggenomen.

Philips heeft met zijn lening in Zwitserland meer succes gehad. De 60 mln. Zw.fr. tegen 5 pCt. werden vlot geplaatst.



BANDEN E.-S.B. 1965

Zond u ons uw bestelkaart reeds toe? Het aantal banden, dat wij laten vervaardigen, hangt nl. af van de hoeveelheid bestellingen, die wij ontvangen. Opdat wij u niet zullen moeten teleurstellen, adviseren wij u, voor zover u dit nog niet deed, uw bestelkaart omgaand in te zenden aan:

N.V. Koninklijke Nederlandsche Boekdrukkerij H. A. M. Roelants.
Postbus 42, Schiedam.



DE KONINKLIJKE NEDERLANDSE ZUIVELBOND F.N.Z. te 's-Gravenhage

wenst aan te trekken een **STAFMEDEWERKER**

die zal worden belast met de behartiging van de algemene belangen van de CONSUMPTIE-MELKSECTOR, alsmede met het secretariaat van de Vereniging van Coöperatieve Melk-richtingen V.C.M.

en een **STAFMEDEWERKER**

die in het bijzonder wordt belast met de behartiging van de belangen van de KAASSECTOR in de coöperatieve zuivelindustrie.

De taak van beide functionarissen zal o.m. bestaan uit:

- het onderkennen van specifieke problemen voor de betreffende sector, zowel op het vlak van de nationale en internationale zuivelpolitiek als op het vlak van de bedrijfsvoering in ruime zin, alsmede het, zonodig in samenwerking met andere medewerkers, bewerkstelligen van oplossingen
- het onderhouden van persoonlijke contacten met de industrie en de organisaties in de betrokken sector
- het deelnemen aan werkzaamheden van adviesinstanties ten behoeve van de beleidsvorming voor de betrokken sector
- het verzorgen van documentatie en het verschaffen van informatie aan de coöp. fabrieken in elke sector

Een goede taakvervulling zal vereisen:

- een academische of daaraan gelijk te achten vorming (bij voorkeur economische richting)
- enkele jaren ervaring, bij voorkeur in de landbouwsector of daaraan verwante bedrijfstakken (bijv. voedingsmiddelenindustrie)
- leeftijd van 30 tot 40 jaar
- een meer dan gemiddelde dosis initiatief, coördinerend vermogen en contacteigenschappen.

Wij bieden een interessante, deels ambulante werkkring met een grote mate van zelfstandigheid. Het salaris is mede afhankelijk van de persoonlijke inbreng. De secundaire arbeidsvoorwaarden zijn gunstig te noemen.

Eigenhandig geschreven sollicitaties met volledige gegevens omtrent opleiding, ervaring en personalia worden, vergezeld van een recente foto, ingewacht bij de Algemeen Secretaris van de Koninklijke Nederlandse Zuivelbond F.N.Z., Van de Spiegelstraat 16 te 's-Gravenhage. In de linkerbovenhoek van de enveloppe vermelden de letters SC resp. SK.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	30 dec. 1965	H. & L. 1966	18 maart 1966	25 maart 1966
Algemeen	343	361 — 333	334	333
Internationale concerns	477	513 — 463	465	467
Industrie	313	322 — 303	306	302
Scheepvaart	136	140 — 128	131	137
Banken en verzekering	180	187 — 166	166	165
Handel enz.	163	167 — 157	157	157

Bron: A.N.P. - C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).

Philips	f. 112,50	f. 116,80	f. 117,80
Unilever, cert.	f. 114	f. 105,80	f. 104,40
Kon. Petroleum	f. 147,60	f. 145,40	f. 148
A.K.U.	389	354½	353
K.L.M.	f. 268	f. 416	f. 451
Hoogovens, n.r.c.	440	441	444
E.M.S.	190	199	197
Kon. Zout-Ketjen	765½	720	680
Zwancenberg-Organon	f. 171	f. 172	f. 165
Robeco	f. 222	f. 222	f. 223

New York.

Dow Jones Industrials	964	923	930
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand.

Langlopende staatsobligaties b) ..	5,98	6,27	6,30
Aandelen: internationalen b) ..	4,0		
lokale b)	4,2		
Disconto driemaands schatkist- papier	4¾	4¾	4¾

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.
b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

C. D. JONGMAN.

GELD
GEHEEL PER POST
VAN F. 200.- TOT F. 6000.-
(KWIJTSCHELDING BIJ OVERLIJDEN)
ALGEM. VOORSCHOT- EN GELDSCHIEFBANK N.V.
ALVOBA
GEULSTR. 49 - GRONINGEN
TEL. 05900-37645

De voortschrijdende expansie van onze uitgeverijen maakt het noodzakelijk ons top-kader uit te breiden. Zowel organisatorisch als commercieel, moeten nieuwe projecten worden ontwikkeld en hiervoor hebben wij enkele ambitieuze medewerkers nodig. Jonge krachten, die op niveau willen en kunnen werken. Met name hebben wij behoefte aan een

jong econoom

en een

jong jurist

in de leeftijdsgroep van 26-30 jaar

Zij zullen worden belast met taken op het terrein van de auteurs contacten en onderhandelingen, de productiebegeleiding en de verkooporganisatie. Hierdoor zal het mogelijk zijn hen in korte tijd verschillende fases te laten doorlopen van een volledige

management-training

Vanzelfsprekend zijn wij graag bereid een en ander uitvoerig toe te lichten *). Voor het tot stand brengen van het eerste contact kunt u volstaan met een beknopte personalia-informatie aan de directie van de

n.v. uitgeversmaatschappij AE. E. KLUWER

Stromarkt 8 te Deventer

*) o.a. met betrekking tot de voor hen beschikbare woning.

N.V. BANK VOOR NEDERLANDSCHE GEMEENTEN

gevestigd te 's-Gravenhage

UITGIFTE VAN

f 100.000.000.— 6½ pCt. 25-jarige Obligaties 1966

Bij overtekening wordt het recht voorbehouden het bedrag der lening te verhogen tot maximaal f 150.000.000.—.

Grootte der stukken: nominaal f 1000.— en f 500.—.

Na de toewijzing kunnen desgewenst, in de plaats van obligaties, schuldregisterinschrijvingen, groot tenminste nominaal f 100.000.—, worden verkregen.

Ondergetekende bericht, dat de inschrijving op bovengenoemde uitgifte zal zijn opengesteld op

VRIJDAG 1 APRIL 1966

van des voormiddags 9 tot des namiddags 4 uur

TOT DE KOERS VAN 99 pCt.

bij de kantoren te Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage, voorzover in genoemde plaatsen gevestigd, van:

Amsterdam-Rotterdam Bank N.V.

Algemene Bank Nederland N.V.

Lippmann, Rosenthal & Co. N.V.

Mees & Hope

H. Oyens & Zonen N.V.

Pierson, Heldring & Pierson

Theodoor Gilissen N.V.

Hollandsche Bank-Unie N.V.

Nederlandsche Credietbank N.V.

Nederlandsche Middenstandsbank N.V.

alsmede **ten kantore der Vennootschap**

op de voorwaarden van het prospectus d.d. 24 maart 1966.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten, alsmede, in beperkte mate, de statuten en het laatste jaarverslag, zijn bij bovenstaande inschrijvingskantoren verkrijgbaar.

's-Gravenhage, 24 maart 1966.

N.V. Bank voor Nederlandsche Gemeenten.

Enigszins motorisch gestoorde

DRS. ECONOMIE

zonder ervaring, 30 jaar, zoekt werkring op het gebied van planologie, verkeer, vervoer of algemene economie.

Brieven onder No. E.-S.B. 13-1, Postbus 42, Schiedam.

GEMEENTE NIJMEGEN

Bij het bureau sociaal-economisch onderzoek en statistiek van de Diensten Publieke Werken en Volkshuisvesting wordt gevraagd

EEN SOCIAAL-WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEKER

Taak: het samenstellen van rapporten, verband houdende met de stadsontwikkeling in ruime zin.

Eisen: voltooide academische opleiding in een der sociale wetenschappen of bezit van het diploma M.P.O.; kandidaten met praktijkervaring genieten de voorkeur.

Salaris: naar gelang opleiding en ervaring tussen f 14.500,— en f 18.600,— per jaar; vakantietoeslag 6%; premie AOW/AWW voor rekening gemeente.

Huisvesting: woning op korte termijn beschikbaar; in verhuiskosten wordt ruime tegemoetkoming verleend.

Sollicitatie: met uitvoerige gegevens omtrent opleiding en ervaring binnen 14 dagen na het verschijnen van dit blad in te zenden aan het Hoofd van de Afdeling Personeelszaken, Stadhuis Nijmegen.



MINISTERIE VAN LANDBOUW EN VISSERIJ

Bij de Grondkamer voor Drenthe wordt gevraagd een

JURIST

die werkzaam zal zijn als secretaris van bovengenoemde Grondkamer.

Enige kennis van de landbouw strekt tot aanbeveling.

Salarisgrenzen van f 1.379,— tot f 1.843,— per maand, exclusief 6% vakantie-uitkering; A.O.W.-premie voor Rijksrekening.

Schriftelijke sollicitaties onder vac. no. 6-3762/7188 (in linkerbovenhoek env. en brief) zenden aan Bureau Personeelsvoorziening en Bemiddeling van de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1 te 's-Gravenhage.

GEMEENTE ROERMOND

Ter gemeente-secretarie (afd. financiën) wordt de betrekking aangeboden van

MEDEWERKER STATISTIEK

De te benoemen functionaris zal worden belast met statistische bewerkingen op tal van terreinen (o.a. bedrijfs-economie en sociografie).

Gegadigden dienen in het bezit te zijn van het diploma HBS-b.

Naast deze diploma-eis wordt grote waarde gehecht aan een uitgesproken wiskundige aanleg en aan middelen opleidingen voor diploma's als moderne bedrijfs-administratie, statistiek of planologie verkregen kennis alsmede aan ervaring in statistische bewerkingen.

Toekenning van rang en bezoldiging zal afhankelijk van opleiding en ervaring in nader overleg geschieden.

Gunstige secundaire arbeidsvoorwaarden.

Voor woonruimte wordt gezorgd.

Sollicitaties binnen 10 dagen te zenden aan de burgemeester; in de linker-bovenhoek van de sollicitatie te vermelden: sollicitatie FIN-SM.



MINISTERIE VAN ECONOMISCHE ZAKEN

Bij de Documentatie en Bibliotheek van de Directie voor de Economische Voorlichting en Exportbevordering kan worden geplaatst een

DOCUMENTALIST

Taak: het exciperen en classeren van internationale literatuur.

Vereist: middelbare opleiding en kennis van Universele Decimale Classificatie. Gegadigden met economische scholing en in het bezit van het diploma literatuur-onderzoeker van de Gemeenschappelijke Opleidings-commissie genieten de voorkeur.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring tot max. f 1.026,— per maand, exclusief 6% vakantie-uitkering. Promotiemogelijkheid aanwezig.

Schriftelijke sollicitaties onder vac. no. 5-2726/7188 (in linkerbovenhoek env. en brief) zenden aan Bureau Personeelsvoorziening en Bemiddeling van de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1 te 's-Gravenhage.